

ZAKŁADY PRZEMYSŁOWE PRAGI POŁUDNIE W SŁUŻBIE WOJSKA POLSKIEGO

1918-1939

KATALOG WYSTAWY

CENTRALNA BIBLIOTEKA WOJSKOWA IM. MARSZAŁKA JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO

**ZAKŁADY PRZEMYSŁOWE PRAGI POŁUDNIE
W SŁUŻBIE WOJSKA POLSKIEGO**

1918-1939

KATALOG WYSTAWY

WARSZAWA 2016

Wystawa i folder „Zakłady przemysłowe Pragi Południe w służbie Wojska Polskiego. 1918-1939”

Pomysłodawca: dr Jan Tarczyński

Scenariusz wystawy: Joanna Kurczab, Damian Rząd

Współpraca: Marcin Białas, Krystyna Koza

Konsultacja naukowa:

dr Jan Tarczyński, Centralna Biblioteka Wojskowa im. Marszałka Józefa Piłsudskiego

Stanisław Sokół, Centralne Archiwum Wojskowe im. mjr. Bolesława Waligóry

dr Andrzej Czesław Żak

Ewa Mankiewicz-Cudny, Federacja Stowarzyszeń Naukowo-Technicznych – Naczelna Organizacja Techniczna

Piotr Mady, Muzeum Przemysłu i Techniki NOT

Redakcja i korekta: Beata Czekaj-Wiśniewska

Projekt i opracowanie graficzne:

Beata Dymczyk, Monika Bał, Daniel Czarnecki

Skład i łamanie tekstu: Beata Dymczyk

Skanowanie materiałów: Izabela Ajdacka, Hanna Rewers

Wykorzystano materiały ze zbiorów:

dr. Jana Tarczyńskiego, Marcina Białasa, Damiana Rzępa

Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego

Centralnego Archiwum Wojskowego im. mjr. Bolesława Waligóry

Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie

Polskich Zakładów Optycznych w Warszawie

Copyright by Centralna Biblioteka Wojskowa im. Marszałka Józefa Piłsudskiego

Warszawa 2016

ISBN 978-83-63050-31-3

Druk:

Drukarnia Wydawnictw Specjalnych SGWP

WSTĘP

W Centralnej Bibliotece Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego przechowywany jest *Dziennik Rozporządzeń dla Jenerał-Gubernatorstwa Warszawskiego* z 1916 roku, zawierający zarządzenie dotyczące poszerzenia granic Warszawy (sygn. 05017A, 1916 nr 29), w tym dzielnicy nazwanej później Praga Południe.

Rozporządzeniem niemieckiego Generalnego Gubernatora Hansa von Beselera z 8 kwietnia 1916 roku, powierzchnia miasta powiększona została prawie czterokrotnie: z 3.275 ha (bez rzeki Wisły) do 12.100 ha. W granicach Wielkiej Warszawy znalazły się wówczas, m.in. wieś i folwark Grochów I i II, folwark Gocławek, wieś Saska Kępa, folwark Kamionek, wieś Gocław, Górki Grochowskie i kolonia Witolin. Gdy w 1928 roku Stolica wolnej już Polski podzielona została na cztery starostwa, tereny prawobrzeżne utworzyły Starostwo Warszawa Praga. Wymienione powyżej ziemie przyłączone do miasta w 1916 roku, weszły wówczas w skład podległej starostwu jednostki terytorialno-administracyjnej o nazwie Praga Południe.

W 100-lecie włączenia Gocławia, Grochowa i Saskiej Kępy do Warszawy, Centralna Biblioteka Wojskowa i Urząd Dzielnicy Praga-Południe m.st. Warszawy zainaugurowały obchody tej rocznicy prezentując, od 12 kwietnia na Placu Szembeka wystawę plenerową *Zakłady przemysłowe Pragi Południe w służbie Wojska Polskiego. 1918-1939*.

Ekspozycja, przygotowana przez Centralną Bibliotekę Wojskową przy współpracy Urzędu Dzielnicy Praga-Południe i instytucji wspierających, prezentuje główne wytwórnie pracujące w latach 1918-1939 na rzecz Wojska Polskiego na terenie dzielnicy. Przodujące w skali kraju w zakresie najbardziej zaawansowanych technologii, miały niebagatelne znaczenie dla rozwoju przemysłu, a tym samym bezpieczeństwa państwa. Trzeba tu przypomnieć szczególnie Centralne Warsztaty Samochodowe Ministerstwa Spraw Wojskowych, w których powstał pierwszy

polski samochód osobowy CWS T1 i utworzone z nich – także pod nadzorem wojskowym – Państwowe Zakłady Inżynierii (ulica Terespolska 34/36, dzisiaj Chodakowska), które tworzyły przemysł motoryzacyjny naszego kraju. Podkreślić trzeba, że to właśnie dzisiejsza Praga Południe jest kolebką polskiej wytwórczości w tej dziedzinie. Po II wojnie światowej inżynierowie pracujący wcześniej w CWS – PZInż. na Pradze Południe, wywarli duży wpływ na rozwój światowego przemysłu motoryzacyjnego i obronnego. Skalę ich zainteresowań twórczych na przymusowej pojałtańskiej emigracji, pokazują choćby poniższe przykłady.

Inżynier Tadeusz Marek tworzył w podlondyńskim Teddington sławne do dzisiaj symbole brytyjskiego automobilizmu – sportowe samochody Aston-Martin. Inżynier Tadeusz Rudawski projektował w firmie „Miller Ltd” w Birmingham nowoczesny osprzęt elektryczny brytyjskich motocykli. Inżynier Mieczysław Bekker, pułkownik armii kanadyjskiej, zbudował dla amerykańskiej agencji kosmicznej słynny wielokołowy pojazd księżycowy LRV.

Działalność władz wojskowych Państwa Polskiego, odrodzonego po 123 latach zaborów, nie ograniczała się do zakładania fabryk broni, amunicji, materiałów wybuchowych i sprzętu wojskowego, ale także przez wspieranie prywatnych wytwórni sprzętu technicznego, pozwoliła podnieść potencjał militarny II Rzeczypospolitej. W 1939 roku czołówkę przemysłu zbrojeniowego państwa tworzyło ponad dwieście zakładów przemysłowych, państwowych i prywatnych, w tym 103 na terenie Okręgu Korpusu nr I (Warszawa). W 1938 roku na Pradze Południe funkcjonowały 42 duże zakłady przemysłowe, w tym co najmniej 17 pracujących dla Wojska Polskiego.

Opracowanie to jest prezentacją wspomnianej już wystawy. Warto więc przypomnieć kluczowe słowa przedstawicieli władz wojskowych i samorządowych, wygłoszone z okazji otwarcia ekspozycji na Placu Szembeka.

Prof. dr hab. Wojciech Fałkowski, Podsekretarz Stanu w Ministerstwie Obrony Narodowej, nawiązał do historii Pragi i jej związku z Wojskiem Polskim: „Wojsko było tutaj obecne przez produkcję zbrojeniową, przez tradycje jednostek związanych z dzielnicą, przez wysiłek zbrojny mieszkańców, zarówno w Powstaniu Listopadowym jak i w I-szej wojnie światowej, przez obronę przed bolszewią w 1920 roku i walki w Kampanii Wrześniowej 19 lat później, a następnie – jako armia podziemna – przez cały okres okupacji niemieckiej 1939-1945. Wojsko jest częścią historii dzielnicy i podkreślanie związków armii z mieszkańcami Pragi Południe, jest ważnym elementem budowania tradycji oręża polskiego i chwały armii polskiej”.

Tomasz Kucharski, Burmistrz Dzielnicy Praga-Południe podkreślił, że „wystawa poświęcona przedwojennej historii przemysłu na Pradze Południe ma niezwykle istotny walor poznawczy i edukacyjny, pozwalający mieszkańcom odkryć dzieje swojej dzielnicy, nieznane lub zapomniane, budować historyczną świadomość i lokalną tożsamość, pomaga im w odnajdywaniu napawających dumą faktów z przeszłości”.

Warto dodać, że wystawa *Zakłady przemysłowe Pragi Południe w służbie Wojska Polskiego. 1918-1939*, przygotowana w 100. rocznicę przyłączenia terenów dzisiejszej Pragi Południe do Warszawy, jest pierwszą w kraju ekspozycją o tej tematyce, tak więc folder – katalog wystawy, który oddajemy do rąk Czytelników ma istotne znaczenie historyczno-społeczne.

dr Jan Tarczyński

Dyrektor Centralnej Biblioteki Wojskowej
im. Marszałka Józefa Piłsudskiego

Warszawa, 12 kwietnia 2016 r.

Plan Pragi Południe z 1938 roku z zaznaczonymi zakładami wytwórczymi.
Przy nazwach zakładów wskazano adres według stanu na 1939 rok (po zmianie numeracji ulic w 1937 roku).

1. **ul. Terespolska 34/36 (obecnie ul. Chodakowska)**
CENTRALNE WARSZTATY SAMOCHODOWE MINISTERSTWA SPRAW WOJSKOWYCH
FABRYKA SAMOCHODÓW OSOBOWYCH I PÓŁCIĘŻAROWYCH PAŃSTWOWYCH ZAKŁADÓW INŻYNIERII
2. **ul. Grochowska 309-315 (dawniej 44-48)**
TOWARZYSTWO FABRYKI MOTORÓW „PERKUN” SA
3. **ul. Kamionkowska 51**
SPÓŁKA WYTWÓRCZA POLSKICH RYMARZY I SIODLARZY SP. Z O.O.
4. **ul. Grochowska 316/318 (dawniej 33/35)**
FABRYKA APARATÓW OPTYCZNYCH I PRECYZYJNYCH „H. KOLBERG I S-KA” – POLSKIE ZAKŁADY OPTYCZNE SA
5. **u zbiegu ul. Kałuszyńskiej 2/4/6 i ul. Goćławskiej 12/14**
FABRYKA APARATÓW ELEKTRYCZNYCH KAZIMIERZ SZPOTAŃSKI I S-KA SA
6. **ul. Grochowska 341/345 (dawniej 30)**
PAŃSTWOWA WYTWÓRNA APARATÓW TELEGRAFICZNYCH I TELEFONICZNYCH – PAŃSTWOWE ZAKŁADY TELE- I RADIOTECHNICZNE
7. **ul. Terespolska 48 (obecnie ul. Chodakowska), ul. Mińska 46**
POLSKIE TOWARZYSTWO ELEKTRYCZNE SA
8. **ul. Grochowska 150**
WYTWÓRNA SUROGATÓW I KONSERW KAWOWYCH „IWONKA”
9. **ul. Mińska 25/45**
BELGIJSKA SPÓŁKA AKCYJNA „BORYSZEW” ZAKŁADY PRZEMYSŁOWE
POLSKIE ZAKŁADY CHEMICZNE „NITRAT” SA
TOWARZYSTWO AKCYJNE ZAKŁADÓW AMUNICYJNYCH „POCISK” – ZAKŁADY AMUNICYJNE „POCISK” SA
10. **ul. Grochowska 312/314 (dawniej 37/39)**
ZAKŁADY MECHANICZNE INŻ. STEFANA TWARDOWSKIEGO
11. **ul. Grochowska 306/308 (dawniej 45)**
BRACIA BORKOWSCY ZAKŁADY ELEKTROTECHNICZNE SA
12. **ul. Podskarbińska 32/34**
BRACIA JENIKE FABRYKA DŹWIGÓW SA
13. **ul. Goćławska 7/11**
WARSZAWSKO-RYSKA FABRYKA WYROBÓW GUMOWYCH „RYGAWAR” SA
14. **ul. Grenadierów 32**
FABRYKA MASZYN RZEWUSKI I S-KA
15. **ul. Grochowska 206/208 (dawniej 117)**
ODLEWNIA LANOKUTEGO ZWYCZAJNEGO ŻELAZA I WARSZTATY MECHANICZNE INŻ. STEFANA JARKOWSKIEGO
16. **ul. Grochowska 138**
TAJNA WYTWÓRNA BRONI ARMII KRAJOWEJ (W LATACH 1943-1944)

CENTRALNE WARSZTATY SAMOCHODOWE

ul. Terespolska 34/36 (obecnie ul. Chodakowska)

Centralne Warsztaty Samochodowe (CWS) Departamentu Samochodowego Ministerstwa Spraw Wojskowych powstały już w końcu 1918 roku na terenie warsztatów remontowych Zentrale Automobilwerkstatt der Heeresverwaltung Oberost, zorganizowanych przez niemieckie władze okupacyjne w dawnej fabryce manometrów Szeffera i Budenberga. Obejmowały teren zamknięty ulicami: Mińską, Terespolską (dzisiaj Chodakowska), Podskarbińską i torem kolei obwodowej.

Hala główna Centralnych Warsztatów Samochodowych, dalej brama wjazdowa i budynek biurowy, połowa lat 20. XX wieku.

Podwórze CWS w latach 1920-1923 (po lewej osobowy Ford T).

Na błoniach przy Centralnych Warsztatach Samochodowych, czołgi FT-17 z 1 Pułku Czołgów po naprawie, około 1920 roku.

Hala główna Centralnych Warsztatów Samochodowych. Reflektor przeciwlotniczy w naprawie, około 1923-1925 roku.

Wystawa dokonów Centralnych Warsztatów Samochodowych w 1925 roku.
Po lewej i prawej stronie – zbudowane w CWS ćwiczebne czołgi Renault FT-17 z blach niepancernych.

Początkowo CWS były warsztatami remontowymi różnorodnego taboru samochodowego i motocyklowego odradzającego się Wojska Polskiego. Wkrótce uruchomiono produkcję części zamiennych i nadwozi samochodowych, a po zakończeniu wojny Rosji bolszewickiej z Polską, także montownię samochodów osobowych i półciężarowych Ford T i TT.

W 1920 roku, w czasie inwazji wojsk Rosji bolszewickiej na Warszawę, w CWS wyprodukowano 16 samochodów pancernych FT-B model 1920, konstrukcji pracownika Warsztatów inż. Tadeusza Tańskiego. Ze względu na niewielkie gabaryty, ruchliwość i zwrotność oraz siłę ognia (ckm), pancerny Ford FT-B wykazywał dużą przydatność w specyficznych warunkach wojny manewrowej. Po zakończeniu wojny w Warsztatach zbudowano z blach niepancernych 25 czołgów ćwiczebnych typu Renault FT-17.

Ciężarówki Packard 3 t.
w naprawie w CWS,
około 1922-1923 roku.

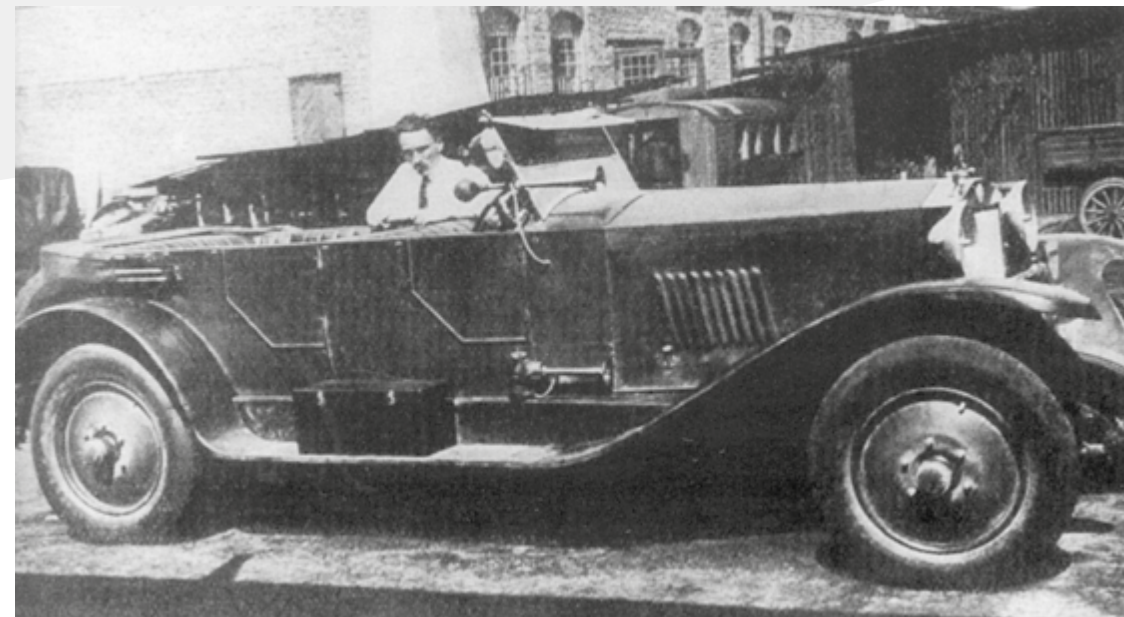
Dział napraw silników CWS,
około 1923-1925 roku.

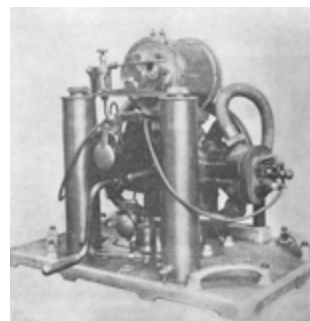
Półgąsienicowy samochód pancerny Austin – Putilow „Lis”,
zdobyty w czasie wojny Rosji bolszewickiej z Polską, w naprawie w CWS,
około 1922-1923 roku.

Pancerny Ford FT-B model 1920, obok konstruktor
inż. Tadeusz Tański.

Pierwszy polski samochód osobowy, zbudowany w Centralnych Warsztatach Samochodowych – prototypowy CWS T-1 na podwórzu fabryki. Przy samochodzie jego twórca, inż. Tadeusz Tański (sierpień 1925 roku). Jedyny samochód w świecie, który można było rozebrać jednym kluczem płaskim 17x29 i śrubokrętem. Tą cechą posiadały także samochody CWS z późniejszej produkcji seryjnej.

Silnik CWS 02P z prądnicą,
konstrukcji inż. Tadeusza Tańskiego.

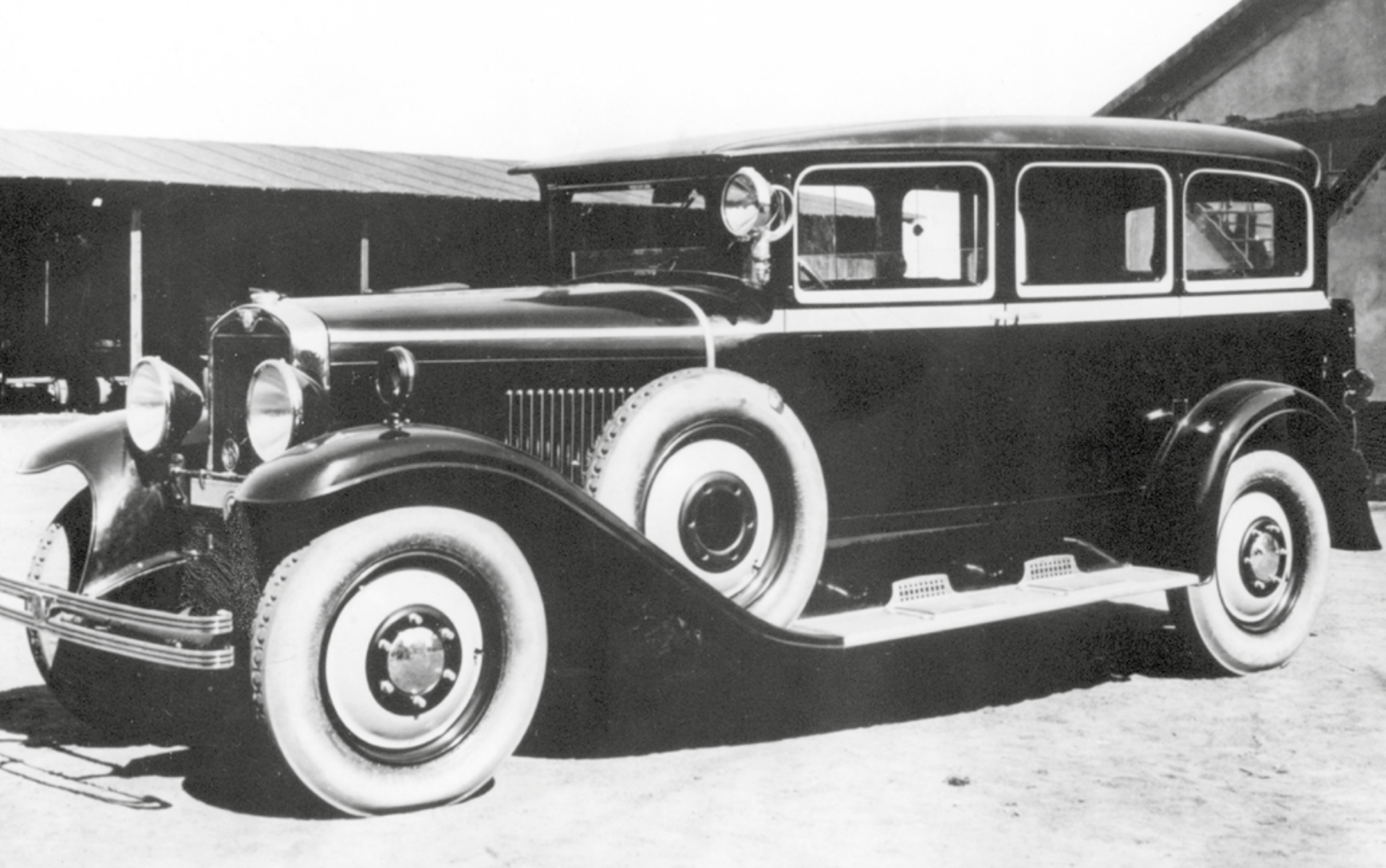

Przyczepa „Labo-foto” CWS na podwórzu fabryki.
W oknie przyczepy inż. Stanisław Panczakiewicz,
twórca nadwozi samochodów CWS.

W październiku 1927 roku połączono Centralne Warsztaty Samochodowe, Centralne Warsztaty Łączności i Centralne Warsztaty Saperskie, tworząc Centralne Warsztaty Inżynierii (CWInż.). W myśl wytycznych Ministerstwa Spraw Wojskowych miały wytwarzać nowy sprzęt i remontować wyposażenie wojsk technicznych przy zastosowaniu materiałów krajowych. W 1928 roku Centralne Warsztaty Samochodowe zmieniły nazwę na Państwową Wytwórnę Samochodów, która w początku 1928 roku rozpoczęła małoseryjną produkcję samochodów CWS, zakończoną po dwóch latach. Wśród osiągnięć produkcyjnych CWS warto wspomnieć także 10 przyczep „Labo-foto” CWS dla lotnictwa, silniki 02P do napędu radiostacji w samolotach oraz nadwozia specjalne do pojazdów różnych typów.

CWS T-1 fałszywy kabriolet z produkcji seryjnej na podwórzu CWS/PWS.

Seryjny CWS T-1 karetą na podwórzu wytwórni.

Wizyta Prezydenta RP prof. Ignacego Mościckiego (w cylindrze) i przedstawicieli Ministerstwa Spraw Wojskowych w CWS. Fotografia z załogą, pierwsza połowa 1927 roku. Po lewej hala kuźni, stolarni, blacharni, siodlarni i lakierni. W drewnianym budynku mieścił się magazyn stali prętowej.

Wnętrze Stacji Obsługi Samochodów PZInż. przy ul. Podskarbińskiej 31. Samochody CWS T-1: ambulans PKO, CWS T-1 torpeda, CWS T-1 karetą oraz ciężarówka 1,5 t.

Sanitarny CWS T-1 z 10 Brygady Kawalerii (zmotoryzowanej), jesień 1938 roku.

FABRYKA SAMOCHODÓW OSOBOWYCH I PÓŁCIĘŻAROWYCH PAŃSTWOWYCH ZAKŁADÓW INŻYNIERII

ul. Terespolska 34/36 (obecnie ul.Chodakowska)

Na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z 19 marca 1928 roku Centralne Warsztaty Inżynierii uzyskały osobowość prawną i statut, pozwalający na prowadzenie działalności gospodarczej. Pod zmienioną nazwą – Państwowe Zakłady Inżynierii (PZInż.) – stały się głównym dostawcą sprzętu motorowego dla Wojska Polskiego i na rynek cywilny. W skład PZInż. weszły:

- Państwowa Wytwórnia Samochodów (dawne Centralne Warsztaty Samochodowe),
- Państwowa Wytwórnia Saperska (dawne Centralne Warsztaty Saperskie),
- Państwowa Wytwórnia Łączności (dawne Centralne Warsztaty Łączności).

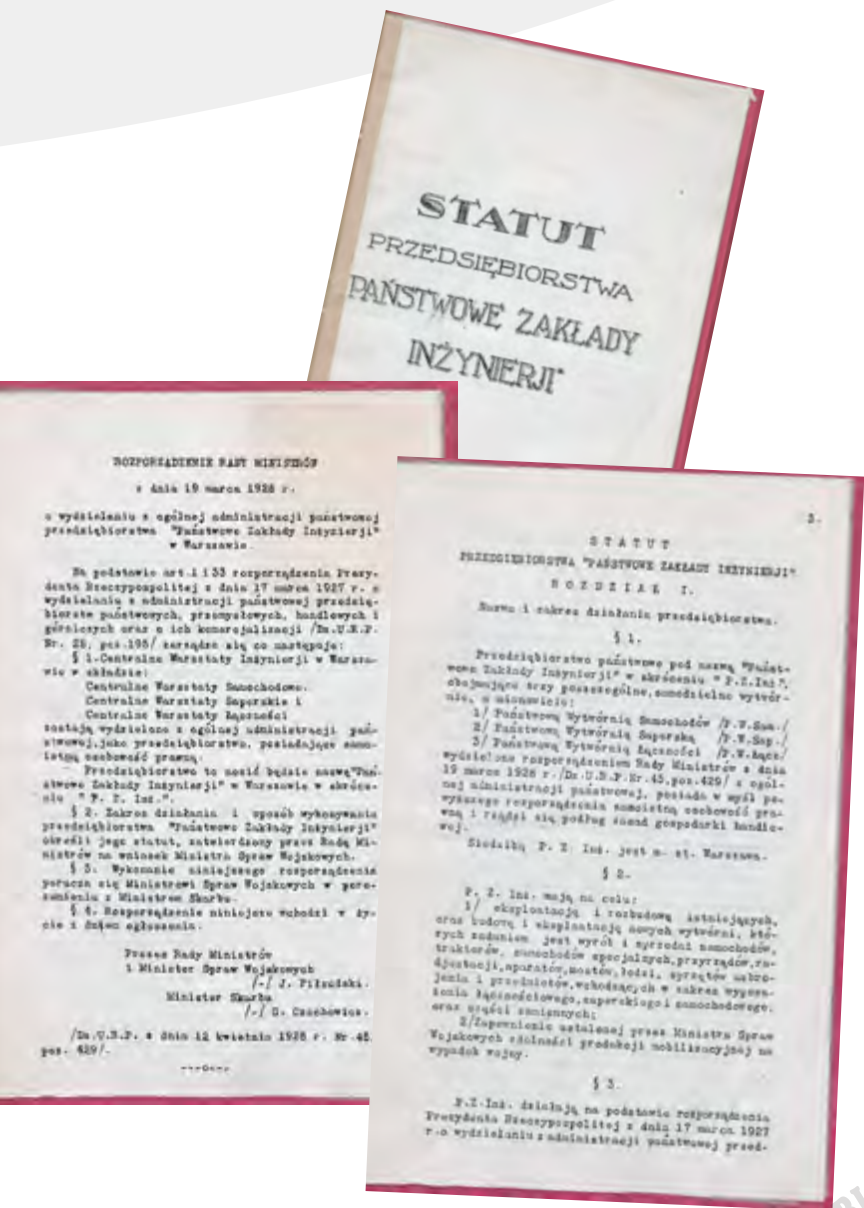
W 1930 roku do PZInż. przyłączono Zakłady Mechaniczne „Ursus” SA w Czechowicach (w dzisiejszym Ursusie pod Warszawą) oraz Fabrykę Silników i Armatur „Ursus” w Warszawie.

Na przełomie 1930 i 1931 roku Państwowa Wytwórnia Saperska (bez Stoczni Modlińskiej) i Państwowa Wytwórnia Łączności przeszły na własny rozrachunek.

Państwową Wytwórnię Samochodów PZInż. rozbudowano w latach 1932-1934, przygotowując do licencyjnej produkcji samochodów włoskiego koncernu FIAT (umowa z 1931 roku) i przemianowano na Fabrykę Samochodów Osobowych i Półciężarowych Państwowych Zakładów Inżynierii (FSOiP PZInż.).

Budynek biurowy Państwowych Zakładów Inżynierii przy ul. Terespolskiej 34/36 podczas ćwiczeń obrony przeciwgazowej i przeciwchemicznej, około 1930 roku. Brama przy budynku była głównym wjazdem na teren Państwowej Wytwórni Samochodów, a później Fabryki Samochodów Osobowych i Półciężarowych PZInż.

Statut Przedsiębiorstwa Państwowe Zakłady Inżynierii, Warszawa 1928.

Pracownicy ramowni, kuźni i spawalni Państwowej Wytwórni Samochodów PZInż., druga zmiana przed swoim miejscem pracy, maj 1932 roku.

Samochody osobowe Polski Fiat, produkowane w Fabryce Samochodów Osobowych i Półciężarowych (FSOiP) Państwowych Zakładów Inżynierii sprzedawane były na rynek cywilny przez spółkę akcyjną „POLSKI FIAT”. Na zdjęciu plakat autorstwa Wojciecha Kossaka.

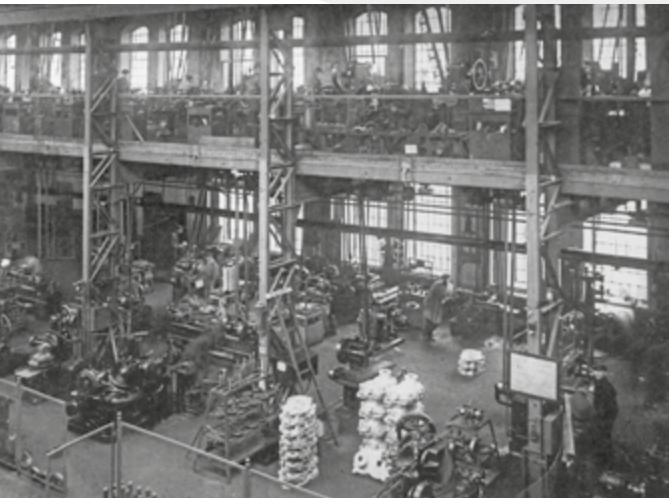

Hala nadwoziowni Państwowej Wytwórni Samochodów. Po lewej stronie znajdowała się hala warsztatu mechanicznego. Zabudowana przestrzeń między halami stała się montażownią samochodów, magazynem i ekspedycją pojazdów utworzonej w tych halach Fabryki Samochodów Osobowych i Półciężarowych PZInż., dla produkcji licencyjnej Polskich Fiatów. Tor kolejowy (po lewej) wchodzący do hali montażu jest dzisiaj jedynym zachowanym reliktem FSOiP.

Plakat reklamowy Państwowych Zakładów Inżynierii i przyłączonych do PZInż. Zakładów ZM „Ursus” SA, 1930 rok. Dyrekcja połączonych fabryk mieściła się wówczas przy ul. Królewskiej 18. Od góry: jednostki pływające wyprodukowane przez Stocznnię Modlińską PZInż., samochód półciężarowy Ursus A2 t., autobus Ursus AW, ambulans sanitarny CWS, samochód CWS T-1 torpeda, ambulans pocztowy CWS, karetka CWS T-1, motocykl CWS M 111, silniki przemysłowe i agregaty prądotwórcze.

Po zakupieniu przez Polskę w 1931 roku licencji włoskiej firmy FIAT, w Państwowych Zakładach Inżynierii rozpoczęto montaż, a od początku 1935 roku produkcję samochodów Polski Fiat (modele podstawowe: osobowy 508 i ciężarowy 621). Umowa z FIAT-em pozwoliła uruchomić seryjną produkcję samochodów, początkowo z importowanych podzespołów, stopniowo przechodząc na produkty krajowe. W 1939 roku tylko niecałe 5% elementów samochodów Polski Fiat było pochodzenia zagranicznego (głównie gaźniki i łożyska toczne).

Hala warsztatu mechanicznego Fabryki Samochodów Osobowych i Półciężarowych PZInż.

Obróbka bloków silnikowych typu Fiat 122B do ciężarówek Polski Fiat 621.

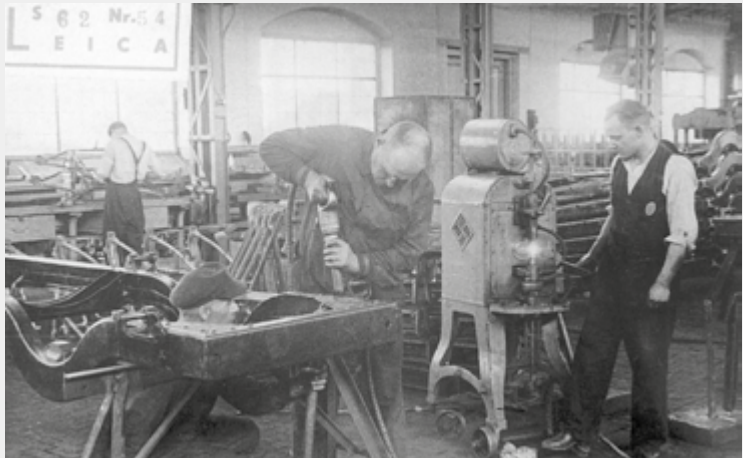

Obróbka wałów korbowych silników „Polski Fiat”.

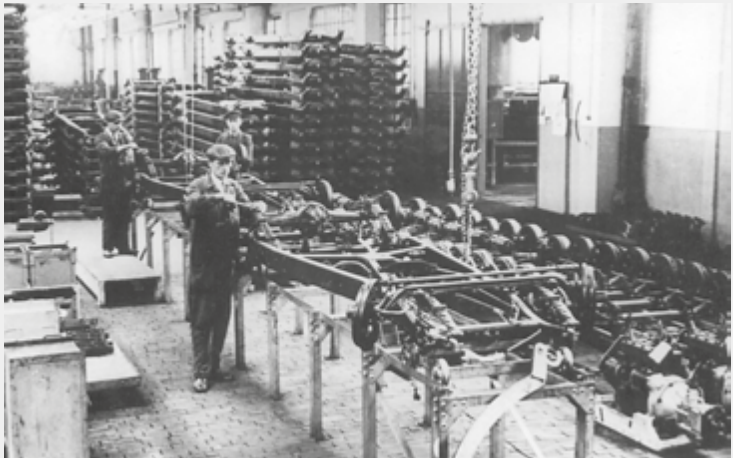

Wnętrze nadwoziowni Fabryki Samochodów Osobowych i Półciężarowych PZInż.

Fabryka Samochodów Osobowych i Półciężarowych PZInż. Nie uwzględniono bocznic kolejowej, wprowadzonej do wnętrza środkowej hali.

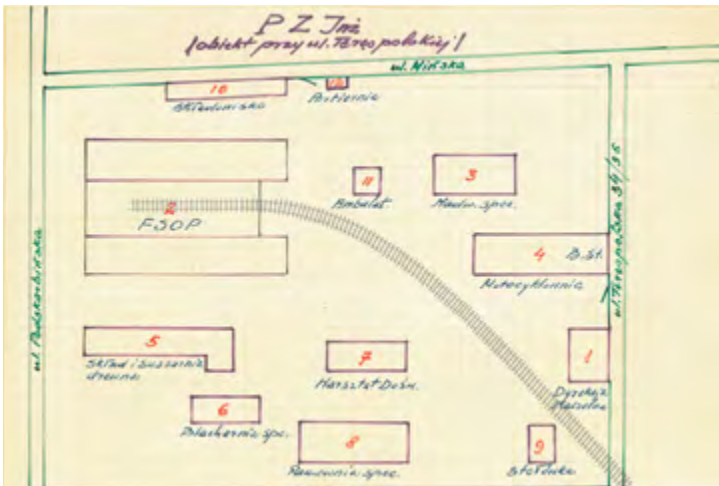
Ramownia Fabryki Samochodów Osobowych i Półciężarowych PZInż.

Montaż podwozi osobowych w Fabryce Samochodów Osobowych i Półciężarowych PZInż.

Montaż podwozi ciężarowych Polski Fiat 621L 2,5 t.

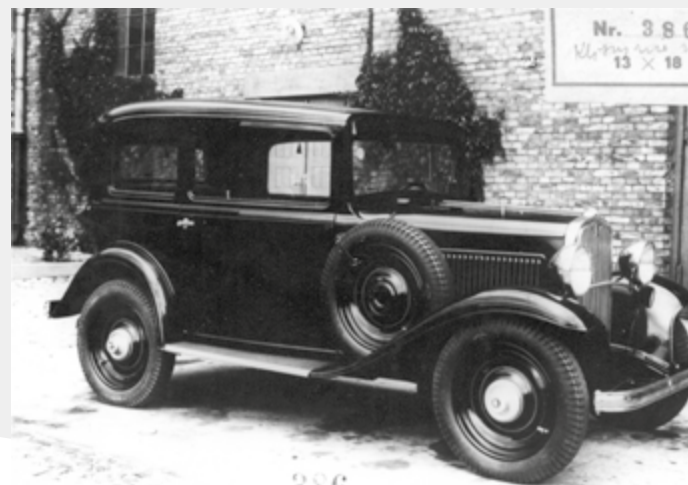

Rozmieszczenie obiektów Państwowych Zakładów Inżynierii – Fabryki Samochodów Osobowych i Półciężarowych (FSOIP) przy ul. Terespolskiej 34/36, szkic wykonany przez sekretarza technicznego dyrektora naczelnego PZInż., inż. Zdzisława Walentowicza.

Wiosną 1939 roku planowano rozbudowę obiektów PZInż. w Czechowicach-Ursusie i przy ul. Terespolskiej 34/36. Podczas bombardowania Warszawy w 1939 przez Niemców i w 1944 roku przez Sowieców, zabudowania PZInż. przy ul. Terespolskiej zostały zniszczone, a ocalałe maszyny i urządzenia wywieziono do Niemiec.

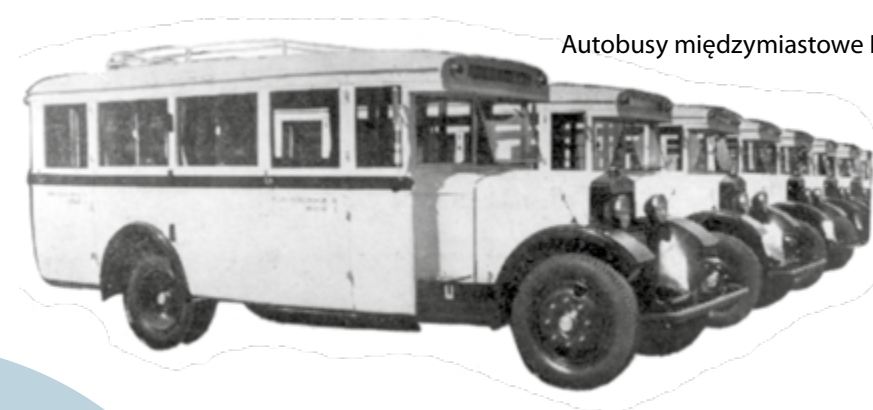
W latach 1935-1939 w FSOiP PZInż. przy ul. Terespolskiej 34/36 wyprodukowano:
 7 300 samochodów osobowych Polski Fiat 508 (w różnych odmianach),
 1 200 podwozi i samochodów osobowych Polski Fiat 518,
 600 półciężarówek Polski Fiat 618 1,5 t,
 około 11 000 samochodów ciężarowych Polski Fiat 621L 2,5 t i modeli pochodnych,
 2 870 autobusów i podwozi Polski Fiat 621R 3 t,
 800 samochodów osobowych Fiat 1500,
 ok. 5 000 motocykli CWS M 111/ Sokół 1000 M 111 i Sokół 600 RT M 211.

Samochód Polski Fiat 508 I z przedprodukcyjnego montażu w PZInż. na podwórzu fabrycznym.

Polski Fiat 508 III z produkcji seryjnej z lat 1935-1939.

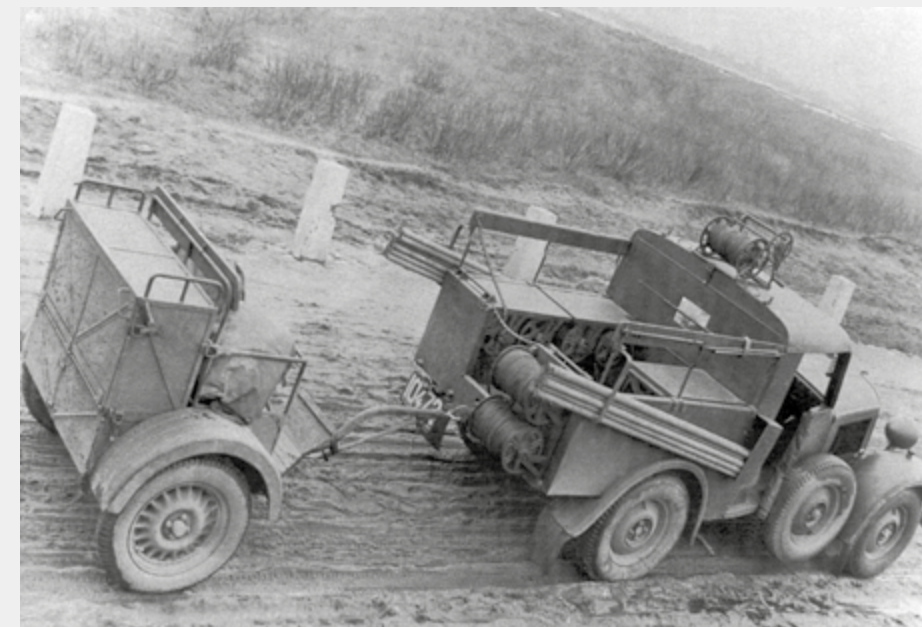
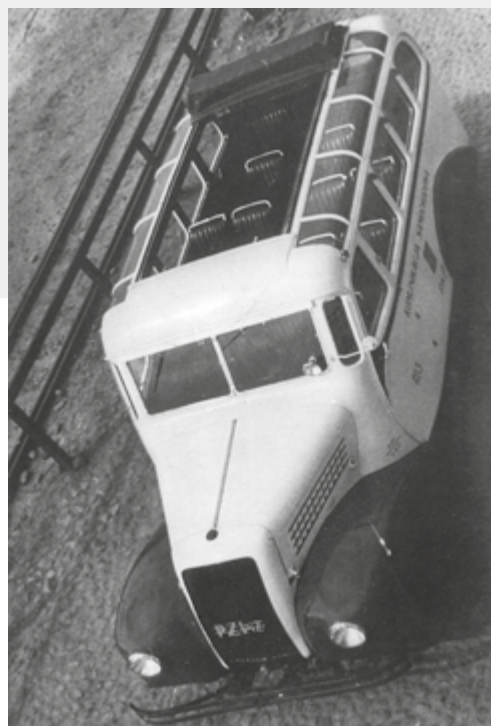

Autobusy międzymiastowe Polski Fiat 621R 3 t.

Jeden z dziesięciu autobusów turystycznych PZInż. zbudowanych dla Zakopanego na licencyjnych podwoziach Polski Fiat 621 z licencyjnymi silnikami Saurer (umowa licencyjna z 1930 roku).

Polski Fiat 621L 2,5 t., produkowany seryjnie od 1935 roku, na lorze kolejowej.

Wóz łączności Polski Fiat 508/518, zbudowany z elementów licencyjnych Polskich Fiatów 508 III i 518.

Samochód półgąsienicowy PZInż. wz. 34, pochodny samochodu Polski Fiat 621L 2,5 t.

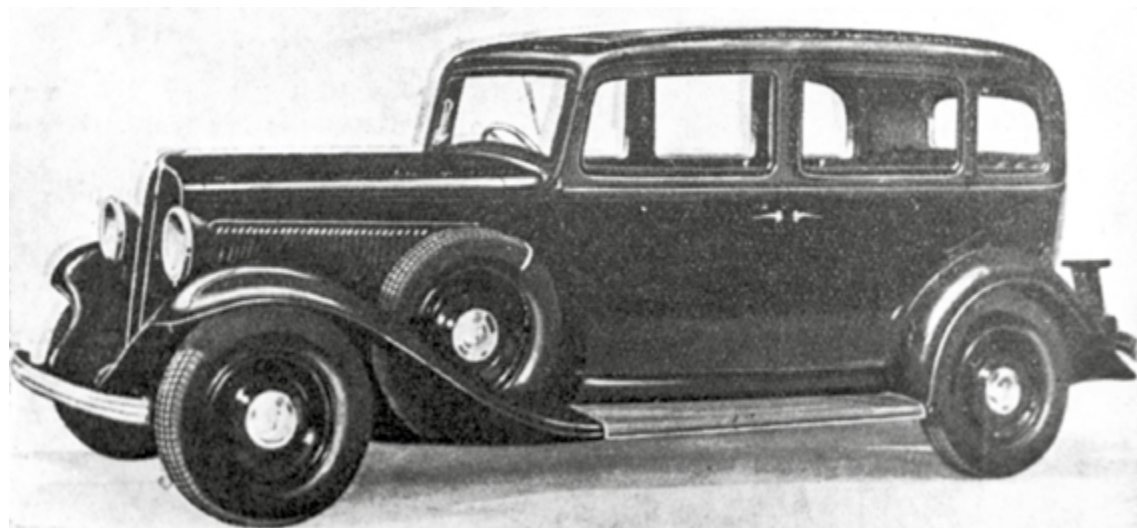

Samochód ciężarowy Polski Fiat 618, od 1937 roku w produkcji seryjnej FSOiP PZInż, z przyczepą pontonową (konio-samochodową).

Motocykl CWS M 111 – Sokół 100 M111, produkowany w latach 1933-1939. Podwozia, wózki boczne i montaż pojazdów wykonywano w Oddziale Motocykli FSOiP przy ul. Terespolskiej 36, silniki produkowano w zakładach w Ursusie. W Oddziale Motocykli budowano także od 1936 roku popularne motocykle Sokół 600 RT M 211.

Przekazanie wojsku 10 czołgów rozpoznawczych TKS, produkcji Państwowych Zakładów Inżynierii („Ursus”), ufundowanych przez pracowników PZInż. Uroczystość na terenie Fabryki Samochodów Osobowych i Półciężarowych PZInż., po prawej stronie główna hala Fabryki, 1938 rok.

Siedmioosobowa limuzyna Polski Fiat 518, produkowana od 1937 roku.

Metryka Państwowych Zakładów Inżynierii (stan na 1938 rok).

Forma własności: przedsiębiorstwo państwowe.

Instytucja mobilizująca na czas wojny:

Dowództwo Broni Pancernych Ministerstwa Spraw Wojskowych.

Kapitał zakładowy: 2 509 212 080 zł.

Rada Administracyjna (nadzorcza), powoływana przez Ministra Spraw Wojskowych:

prezes płk Władysław Filipkowski,

wiceprezes płk Tadeusz Kossakowski.

Zespół dyrekcyjny w latach 1937-1939:

dyrektor naczelny inż. Wiesław Januszewski,

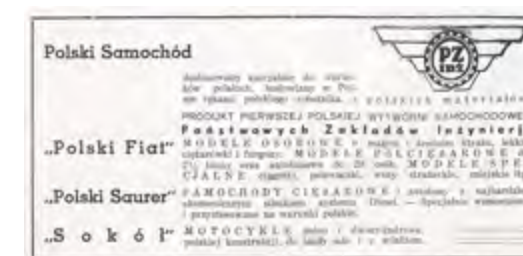
dyrektor techniczny inż. Stanisław Brzeziński,

dyrektor administracyjno-handlowy mgr Mieczysław Soroko.

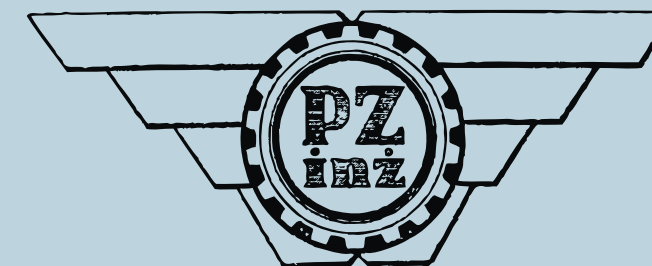
W 1939 roku Państwowe Zakłady Inżynierii zatrudniały prawie 8500 pracowników, w tym 3100 w Fabryce Samochodów Osobowych i Półciężarowych PZInż. W latach 1932-1939 dyrektorem FSOiP PZInż. był inż. Jerzy Grodecki.

Reklama Państwowych Zakładów Inżynierii, 1933 rok.

Reklama Państwowych Zakładów Inżynierii, 1938 rok.

TOWARZYSTWO FABRYKI MOTORÓW „PERKUN” SA

ul. Grochowska 309/315 (dawniej 44-48)

Towarzystwo Fabryki Motorów „Perkun” SA zostało założone w 1904 roku. W pierwszym okresie fabryka wytwarzała i naprawiała urządzenia mechaniczne i motory spalinowe (semi-diesel) dla rolnictwa, przemysłu i żeglugi. Po 1918 roku zaczęto produkować również sprzęt militarny, w tym nakładki ochronne wylotu lufy karabinu ręcznego, „rakiетnice” – pistolety sygnałowe, bagnety wz. 28, odrzutniki do karabinów maszynowych, granaty ręczne, zapalniki do granatów oraz agregaty prądotwórcze z silnikami własnej konstrukcji, używane także przez wojsko. W 1938 roku rozpoczęto wytwarzanie małowitrazowych motocykli Perkun 98 z importowanymi silnikami Villiers. Po wojennej mobilizacji Towarzystwo Fabryki Motorów „Perkun” miało także remontować samochody i samoloty.

We wrześniu 1939 roku „Perkun” uległ tylko niewielkim zniszczeniom, zachowując zdolność produkcyjną przez cały okres niemieckiej okupacji.

W sierpniu i wrześniu 1944 roku Niemcy wywieźli z fabryki wszystkie obrabiarki, narzędziownię z zapasem narzędzi, przyrządy, materiały z magazynów, wszystkie gotowe silniki, agregaty i generatory oraz części zapasowe i składowe silników dieslowskich. Hale fabryczne wysadzono, a budynki administracyjne spalono.

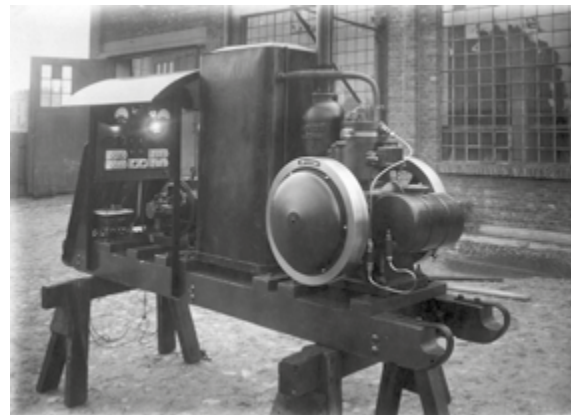
Po wojnie zarząd fabryki prowadził starania zmierzające do odbudowy zakładu. Prowadzono próby odzyskania maszyn wywiezionych do Niemiec oraz gruntów wywłaszczonych przez komunistyczną władzę w 1945 roku. Pomimo wieloletniej walki o odbudowę zakładu, w 1950 roku zarząd ogłosił likwidację Towarzystwa Fabryki Motorów „Perkun” SA.

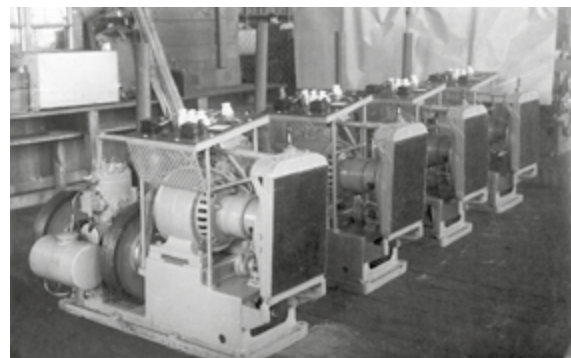
Hala produkcyjna
Fabryki Motorów „Perkun”
(fotografia z lat 20. XX wieku).

Fragment wystawy
wyrobów Towarzystwa
Fabryki Motorów „Perkun”

Agregat prądotwórczy na podwórzu Towarzystwa
Fabryki Motorów „Perkun”.

Agregaty prądotwórcze dla Wojska Polskiego.

Zdjęcie reklamowe
dużego agregatu
prądotwórczego.

Metryka Towarzystwa Fabryki Motorów „Perkun” SA (stan na 1938 rok).

Forma własności: spółka akcyjna.

Instytucja mobilizująca na czas wojny:

Departament Uzbrojenia Ministerstwa Spraw Wojskowych.

Towarzystwo należało do Związku Przemysłowców Metalowych.

Kapitał zakładowy: 1 400 000 zł podzielonych na 1 400 akcji na okaziciela po nominalnej wartości 100 zł.

Zarząd:

prezes inż. Jan Waśkiewicz,
Janusz Machnicki,
Bolesław Wilson,
Jan Sikorski.

Dyrekcja:

Jan Ogrodzki,
Janusz Szwejkowski.

W grudniu 1938 roku w „Perkunie”
zatrudnionych było 170 pracowników.

Prototypowy motocykl Perkun 125 z silnikiem
zaprojektowanym w Towarzystwie Fabryki
Motorów „Perkun” SA w 1942 roku (w czasie
niemieckiej okupacji) z myślą o produkcji
seryjnej po wojnie, stan z ok. 1998 roku.

Przekrój pistoletu
sygnałowego,
tzw. rakiетnicy produkcji
"Perkun" SA.

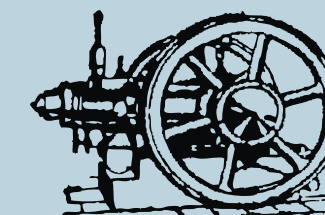
Ogłoszenia reklamowe silników
stacjonarnych „Perkun”.

Motocykl Perkun 98 z licencyjnym silnikiem
Villiers, z produkcji seryjnej, stan z ok. 2000 roku.

TOWARZYSTWO FABRYKI MOTORÓW

„PERKUN”

ZAKŁADY MECHANICZNE INŻ. STEFANA TWARDOWSKIEGO

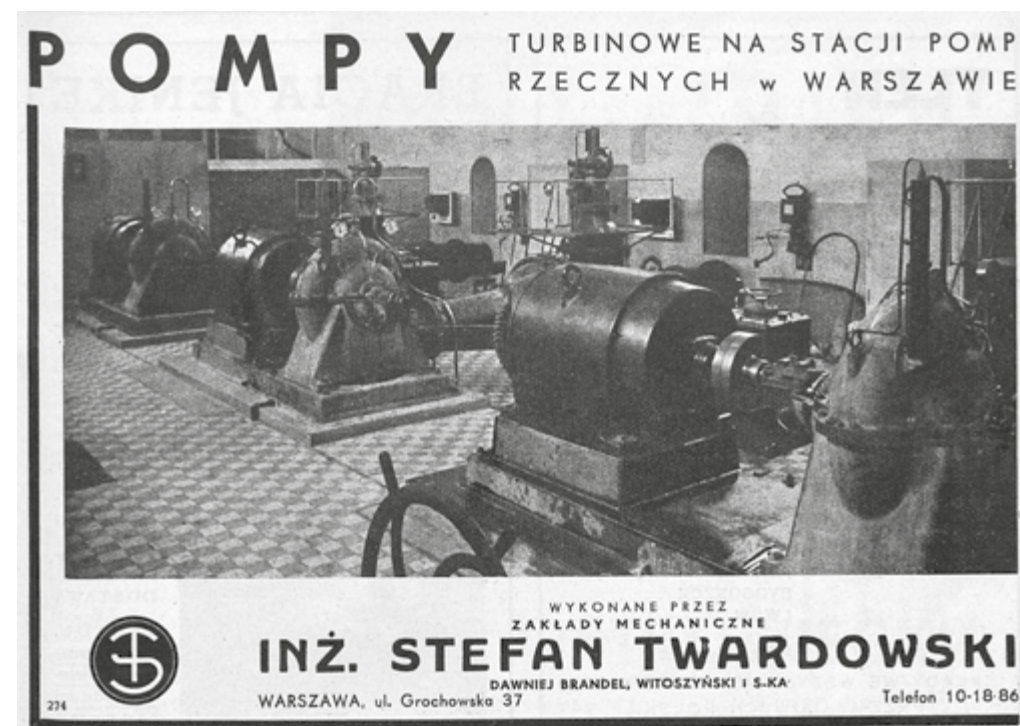
ul. Grochowska 312/314 (dawniej 37/39)

W 1908 roku Czesław Witoszyński i Wacław Brandel założyli Towarzystwo Komandytowe Zakładów Mechanicznych Brandel, Witoszyński i S-ka z siedzibą przy ul. Aleksandrowskiej 4 (obecnie al. Solidarności). Fabryka zajmowała się konstruowaniem i wytwarzaniem pomp. W 1914 roku do spółki dołączył inż. Stefan Twardowski. Po śmierci w 1916 roku Wacława Brandla i wycofaniu się z prowadzenia spółki przez Czesława Witoszyńskiego, który został profesorem Politechniki Warszawskiej, inż. S. Twardowski odkupił udziały w spółce, przemianowując ją na „Zakłady Mechaniczne Brandel, Witoszyński i S-ka, właściciel inż. S. Twardowski”.

W 1918 roku Zakłady przeniesiono na ul. Grochowską 37/39 (obecnie 312/314), gdzie wybudowano nowe hale fabryczne. Fabryka zajmowała się produkcją pierścieni tłokowych oraz pomp, głównie dla przemysłu. Od 1924 roku wytwarzano także części zamienne do silników Gnome-Rhône i Hispano-Suiza używanych w lotnictwie wojskowym. Zakłady Mechaniczne posiadały też własne biuro konstrukcyjne, którego kierownikiem był inż. Wacław Twardowski. W 1927 roku wykonano tam prototypowy silnik lotniczy TK-7 o mocy 80 KM, konstrukcji inż. Tadeusza Tańskiego.

W 1929 roku firmę przemianowano na „Zakłady Mechaniczne inż. Stefan Twardowski”.

Przed II wojną światową Zakłady pracowały dla Wojska Polskiego także unowocześniając uzbrojenie, m.in. opracowując ulepszony mechanizm oporopowrotnika lufy armatniej, odmienny od stosowanych dotychczas.

Reklama Zakładów Mechanicznych inż. Stefana Twardowskiego, 1934 rok.

Metryka Zakładów Mechanicznych inż. Stefana Twardowskiego (stan na 1938 rok).

Forma własności: właściciel inż. Stefan Twardowski.

Zakłady były zrzeszone w Związku Przemysłowców Metalowych.

Kapitał zakładowy: 500 000 zł.

W 1938 roku, z okazji dwudziestolecia fabryki, Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej prof. Ignacy Mościcki przyznał inż. Stefanowi Twardowskiemu Złoty Krzyż Zasługi. W tym okresie fabryka zatrudniała 72 pracowników.

17 sierpnia 1950 roku fabryka została upaństwowiona i przemianowana na „Warszawską Fabrykę Pomp”.

Pozostałości Zakładów Mechanicznych inż. Stefana Twardowskiego przy ul. Grochowskiej 312, 1982 rok.

WUOZ, sygn. N./War. 684/IV (fot. J. Serafinowicz).

ODLEWNIA LANOKUTEGO ZWYCZAJNEGO ŻELAZA I WARSZTATY MECHANICZNE INŻ. STEFANA JARKOWSKIEGO

ul. Grochowska 206/208 (dawniej 117)

Odlewnię założono w 1875 roku. W połowie lat 30. XX wieku zatrudniała 45 pracowników. Produkowała odlewy stalowe dla dwóch głównych fabryk realizujących zamówienia Ministerstwa Spraw Wojskowych: Centralnych Warsztatów Samochodowych (później Państwowej Wytwórni Samochodów Państwowych Zakładów Inżynierii oraz Fabryki Samochodów Osobowych i Półciężarowych PZInż.) a także Polskich Zakładów Optycznych. Głównymi produktami zakładów były odlewy maszynowe, odlewy utwardzone i żeliwne, windy do lamp łukowych oraz żelazne wyroby lano-kute.

Powrót do koszar oddziału
Wojska Polskiego po manewrach
we wrześniu 1936 roku.
Al. Waszyngtona, przy
skrzyżowaniu z ul. Grenadierów,
w głębi dymiący komin Odlewni
Lanokutego Zwyczajnego Żelaza
i Warsztatów Mechanicznych
inż. Stefana Jarkowskiego
przy ul. Grochowskiej 206.

ODLEWNIA LANOKUTEGO ZWYCZAJNEGO ŻELAZA I WARSZTATY MECHANICZNE INŻ. STEFANA JARKOWSKIEGO

FABRYKA MASZYN RZEWUSKI I S-KA

ul. Grenadierów 32

Fabryka Maszyn Rzewuski powstała w 1900 roku. Zarząd mieścił się przy ul. Ordynackiej 7, natomiast zakład produkcyjny przy ul. Grenadierów 32. W 1924 roku firma przekształciła się w spółkę akcyjną. Fabryka produkowała silniki elektryczne, maszyny budowlane, maszyny i urządzenia fabryk cementowych, maszyny drogowe oraz haki do izolatorów.

W drugiej połowie lat 30. XX wieku fabryka dostarczała dla wojska skorupy pocisków. Budowała także na rynek cywilny i wojskowy wózki boczne typu RK 35 do motocykli wszystkich typów, w tym do „Sokołów” z Państwowych Zakładów Inżynierii. W 1935 roku produkcja wózków wyniosła 90 sztuk. W następnych latach nastąpił jej ponad dwukrotny wzrost.

Przyczepka motocyklowa do
wszystkich rodzajów motocykli
produkcji Fabryki Maszyn
Rzewuski i S-ka, 1937 rok.

Reklama Fabryki Maszyn
Rzewuski i S-ka, 1922 rok.

Metryka Fabryki Maszyn Rzewuski i S-ka (stan na 1938 rok).

Forma własności: spółka akcyjna.

Zakłady były zrzeszone w Związku Przemysłowców Metalowych.

Kapitał zakładowy: 300 000 zł podzielonych na 3 000 akcji
na okaziciela o nominalnej wartości 100 zł.

Zarząd:
Henryk Rzewuski,
Kazimierz Świątecki,
Stanisław Rzewuski.

Dyrekcja:
Henryk Rzewuski,
Franciszek Zbroziński (prokurent).

Fabryka Maszyn Rzewuski i S-ka zatrudniała 120 pracowników.

Fabryka maszyn RZEWUSKI i S-ka

BRACIA JENIKE FABRYKA DŹWIGÓW SA

ul. Podskarbińska 32/34

W 1904 roku bracia Karol i Julian Jenike założyli przy ul. Żurawiej 20 firmę o nazwie „Bracia Jenike – inżynierowie”. Warsztaty zlokalizowano przy ul. Wilanowskiej 15/17, a administrację przy Al. Jerozolimskich 20. W 1927 roku firma przekształciła się w spółkę akcyjną i zmieniła nazwę na „Bracia Jenike – Fabryka Dźwigów SA”. Zakład produkował na rynek cywilny i wojskowy dźwigarki balonowe, dźwigi osobowe i towarowe, suwnice, windy, żurawie mostowe i obrotowe, a także listwy metalowe, łańcuchy i narożniki żelazne. Produkty Fabryki Dźwigów cieszyły się uznaniem w Polsce i w Europie, zdobywając wyróżnienia na targach, m.in.: medal srebrny na Powszechnej Wystawie Krajowej w Poznaniu w 1929 roku, złoty medal Wystawy Międzynarodowej w Liege w 1930 roku oraz złoty medal Wystawy Przemysłu Metalowego i Elektrotechnicznego w Warszawie w 1936 roku.

W 1938 roku „Bracia Jenike” otworzyli nowy zakład produkcyjny przy ul. Podskarbińskiej 32/34.

Metryka firmy Bracia Jenike Fabryka Dźwigów SA (stan na 1938 rok).

Forma własności: spółka akcyjna.

Kapitał zakładowy: 700 000 zł podzielonych na 1 400 akcji na okaziciela o nominalnej wartości 500 zł.

Zarząd:
inż. Karol Jenike,
inż. Julian Jenike,
Janina Jenike.

Dyrekcja:
inż. Karol Jenike.

W czasie niemieckiej okupacji 1939-1945 fabrykę przekształcono w warsztat naprawy samochodów. W latach 50. XX wieku Fabrykę Dźwigów – Bracia Jenike SA upaństwowiono, tworząc Wytwórnię Sprzętu Komunikacyjnego „Warszawa II”.

Reklamy fabryki, 1934 rok.

BRACIA JENIKE FABRYKA DŹWIGÓW SPÓŁKA AKCYJNA

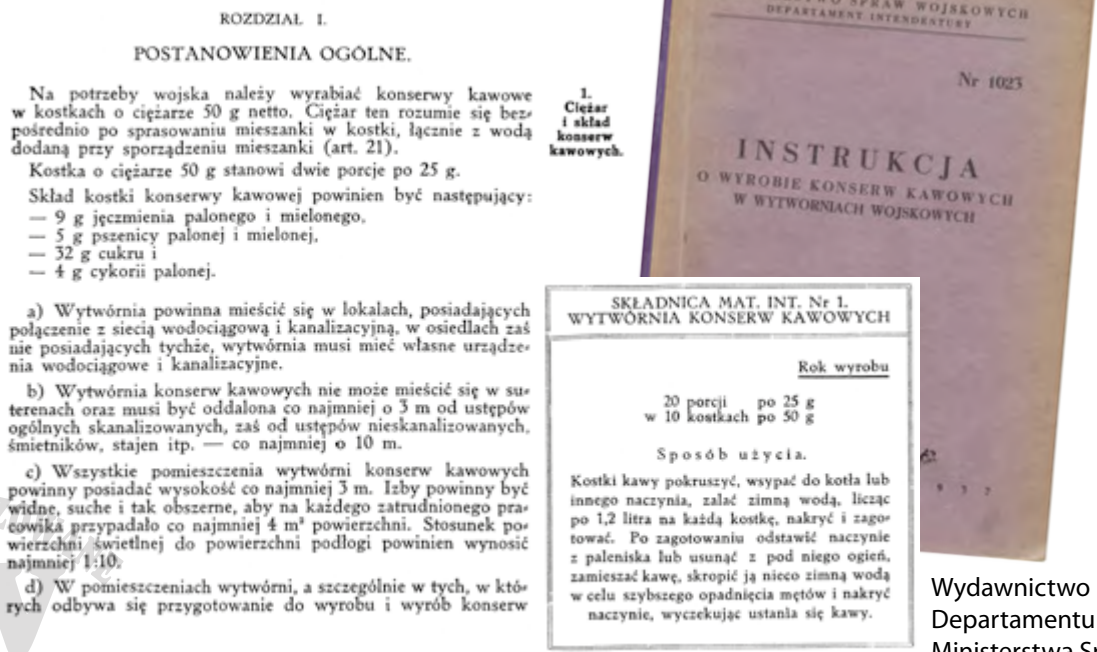
WYTWÓRNIĄ SUROGATÓW I KONSERW KAWOWYCH „IWONKA”

ul. Grochowska 150 (dawniej 145)

Doświadczenia I wojny światowej pokazały, że w czasie działań wojennych rośnie spożycie kawy i jej namiastek, sporządzanych z cykorii, buraków lub zbóż (kawa zbożowa). Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości nastąpił wyraźny rozwój tej gałęzi przemysłu spożywczego. Większość produkcji surogatów kawowych trafiało do wojska.

Na Pradze Południe działała Wytwórnia Surogatów i Konserw Kawowych „Iwonka”, w której miesięcznie produkowano nawet 2,75 mln porcji kawy i konserw kawowych.

Na czas wojny Wytwórnia była mobilizowana przez Departament Intendencji Ministerstwa Spraw Wojskowych.

Wydawnictwo Departamentu Intendencji Ministerstwa Spraw Wojskowych z 1937 roku.

WYTWÓRNIĄ SUROGATÓW I KONSERW KAWOWYCH „IWONKA”

SPÓŁKA WYTWÓRCZA POLSKICH RYMARZY I SIODLARZY SP. Z O.O.

ul. Kamionkowska 51

Spółka Wytwórcza Polskich Rymarzy i Siodlarzy, założona w 1918 roku, produkowała uprząże taborowe i artyleryjskie, rzędy wierzchowe i juczne, siodła wojskowe oraz wyroby skórzane i rymarskie.

Od 1919 roku Spółka Wytwórcza Polskich Rymarzy i Siodlarzy była stałym dostawcą Wojska Polskiego oraz instytucji rządowych, m.in.: Polskich Kolei Państwowych i jednostek podległych Ministerstwu Poczty i Telegrafów.

W latach 1936-1937 dla Spółki, funkcjonującej dotychczas w budynkach przy ul. Nalewki 2a, wzniesiono dwupiętrową kamienicę przy ul. Kamionkowskiej 51. Spółka miała także oddział przy ul. Świętokrzyskiej 15 oraz filię w Poznaniu.

W czasie bombardowania Warszawy 4 września 1939 roku zginęło 38 pracowników, a budynki fabryczne zostały zniszczone.

Metryka Spółki Wytwórczej Polskich Rymarzy i Siodlarzy (stan na 1938 rok).

Forma własności: spółka z o.o.

Instytucja mobilizująca na czas wojny:

Dowództwo Saperów Ministerstwa Spraw Wojskowych.

Spółka należała do Stowarzyszenia Kupców Polskich.

Kapitał zakładowy: 110 000 zł.

Zarząd:

Michał Kapisz,
Stanisław Gnatowski,
Władysław Głowacki,
Wacław Tobolski.

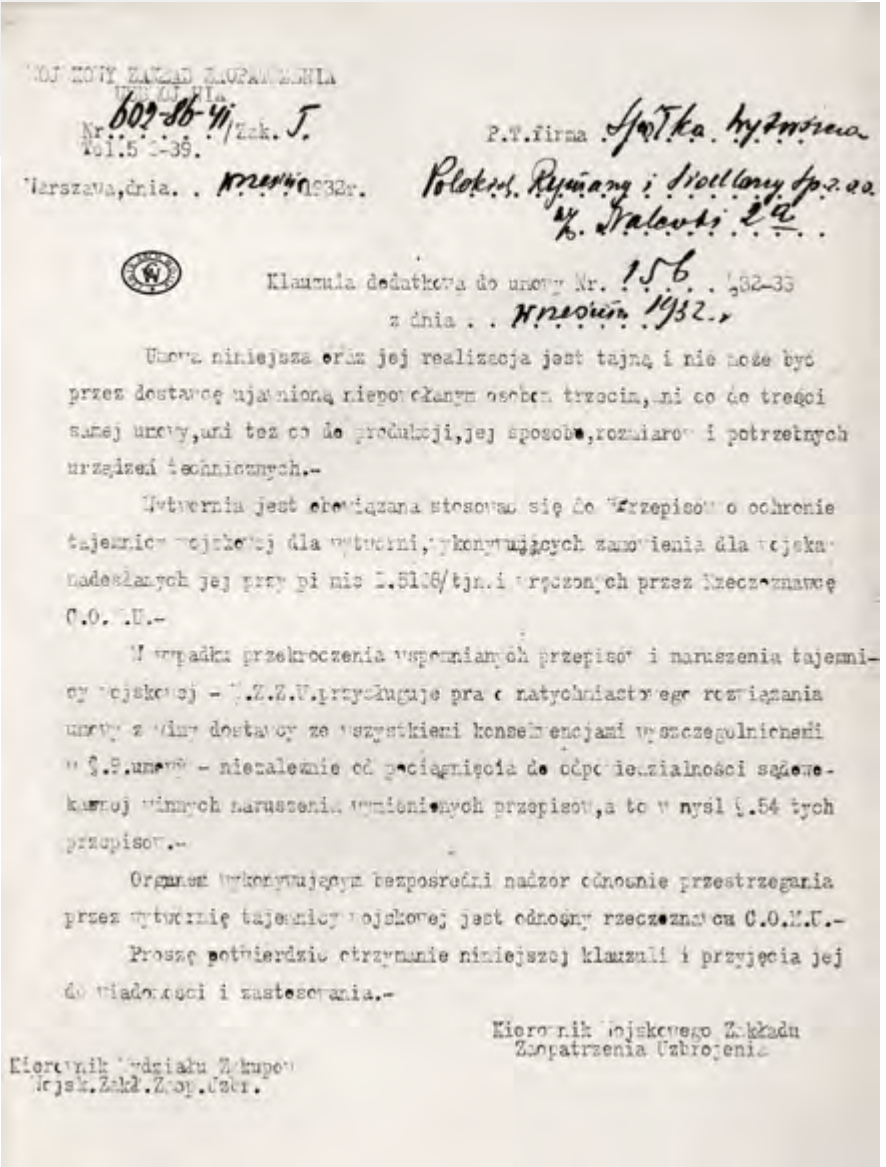
Dyrektor:

Walenty Gucma.

W grudniu 1938 roku Spółka Wytwórcza Polskich Rymarzy i Siodlarzy zatrudniała 166 pracowników.

Znak firmowy Spółki Wytwórczej Polskich Rymarzy i Siodlarzy, 1932 rok.

Klauzula do umowy zawierająca pouczenie o konieczności zachowania tajemnicy państwowej w związku z realizacją zamówienia dla Wojskowego Zakładu Zaopatrzenia Uzbrojenia na dostawę 226 noszaków kawaleryjskich do rkm Browning wz. 28 wg projektu Instytutu Badań Materiałów Uzbrojenia, wrzesień 1932 roku. Zgodnie z umową dodatkowe 0,4% wartości brutto zamówienia miało zostać przeznaczone na cele obrony przeciwlotniczej zakładu.

SPÓŁKA WYTWÓRCZA POLSKICH RYMARZY I SIODLARZY

FABRYKA APARATÓW OPTYCZNYCH I PRECYZYJNYCH „H. KOLBERG I S-KA” – POLSKIE ZAKŁADY OPTYCZNE SA

ul. Grochowska 316 (dawniej 37/39)

Fabryka Aparatów Optycznych i Precyzyjnych H. Kolberg i S-ka została założona przez inż. Leona Maleckiego i przemysłowca inż. Henryka Kołobrzeg-Kolberga pod koniec 1921 roku na bazie niewielkich warsztatów produkujących lornetki, dalmierze oraz aparaty, instrumenty optyczne, pomoce szkolne i szkła do okularów.

W 1931 roku zmieniła nazwę na Polskie Zakłady Optyczne.

Polskie Zakłady Optyczne (PZO) w krótkim czasie osiągnęły wysoki, zachodnioeuropejski poziom. Fabryka zatrudniała wyłącznie polskich fachowców, których w większości wykształcono w PZO. Do produkcji wykorzystywano polskie surowce, z wyjątkiem sprowadzanego z Francji surowego szkła optycznego.

Zakład produkował aparaty centralne kierowania ogniem artylerii, lornetki i latarnie sygnałowe typu soczewkowego, lupy, mikroskopy i szkła okularowe, a od 1936 roku – w kooperacji z niewielką Fabryką Przyrządów Mierniczych inż. Jana Bujaka we Lwowie – zajmował się także montażem importowanych z Anglii elementów wyposażenia pokładowego samolotów – Sperry Horyzont (sztuczny horyzont i żyroskop kierunkowy).

W ramach współpracy z fabrykami paryskimi – Optique et Precision de Levallois (umowa podpisana w 1926 roku) oraz Société des Etablissements Krauss (umowa z 1927 roku) – uruchomiono w Warszawie nowoczesną produkcję dalmierzy artyleryjskich i opracowanych w PZO lotniczych aparatów fotograficznych.

W 1934 roku Polskie Zakłady Optyczne podpisały umowę licencyjną z holenderską firmą Nedisco na budowę peryskopów dla okrętów podwodnych.

Budynek biurowo-techniczny fabryki, około 1921 roku.

Budynek fabryki. Widok od strony dziedzińca, około 1927 roku.

Warsztat justerski.

Polerownia optyczna.

Warsztat mechaniczny.

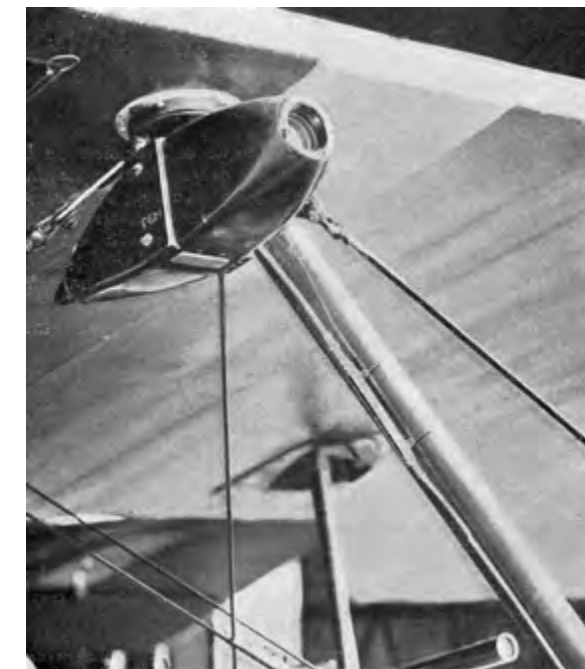
W połowie lat 30. XX wieku Biuro Techniczne PZO we współpracy z Ministerstwem Spraw Wojskowych opracowywało projekty lornetek przyzmatycznych, celowników i busoli optycznych, które miały znaleźć się na wyposażeniu Wojska Polskiego, a także miały być eksportowane do Estonii i Finlandii. Wspólnie z Instytutem Badań Technicznych Lotnictwa skonstruowano fotokarabin K28. Decyzją Ministra Spraw Wojskowych z lutego 1938 roku PZO – po planowanej rozbudowie – od 1941 roku miały stać się wyłącznym dostawcą sprzętu optycznego dla lotnictwa.

Polskie Zakłady Optyczne dostarczyły sprzęt dla Marynarki Wojennej, m.in.: przyrządy do kierowania ogniem armat kal. 75 mm zainstalowanych na monitorach rzecznych Floty Pińskiej, centralę artyleryjską do kierowania ogniem baterii armat kal. 152,4 mm na Helu – tzw. bateria cyfrowa im. Heliadora Laskowskiego, system PZO-Lev dla morskich dywizjonów artylerii przeciwlotniczej na Helu i Oksywiu, a także zespoły przyrządów do kierowania ogniem artylerii i broni torpedowej dla niszczycieli ORP „Grom” i ORP „Błyskawica”.

Reklama, 1928 rok.

Fotokarabin do użytku pilota K28, produkcji PZO, zawieszony pod górnym płatem na samolocie Potez XXV, 1932 rok.

Sprzęt produkowany przez Polskie Zakłady Optyczne był wielokrotnie nagradzany na wystawach krajowych i zagranicznych. W 1928 roku produkty PZO otrzymały Dyplom Uznania Ministerstwa Spraw Wojskowych, a w 1931 roku lornetki otrzymały główną nagrodę na międzynarodowym konkursie lornetek pryzmatycznych do celów wojskowych, odbywającym się w Fort Bragg w USA.

Wartość zamówień dla wojska (wykonanych i będących w produkcji) realizowanych przez Polskie Zakłady Optyczne w 1937 roku wynosiła 14 mln: 9 mln zł – zamówienia Departamentu Uzbrojenia MSWojsk., 3 mln zł – Dowództwa Marynarki Wojennej, 1 mln zł – Dowództwa Broni Pancernych MSWojsk. Pozostałą produkcję krajową szacowano na 12 mln zł, a produkcję na eksport – na 1,8 mln zł. W 1938 roku zwiększono potencjał wytwórczy Zakładów.

W czasie okupacji niemieckiej PZO kontynuowały produkcję pod zarządem firmy C. Zeiss na potrzeby okupanta. Większość pracowników włączyła się w konspirację, prowadząc akcje sabotażowe. Wielu z nich zapłaciło za to życiem.

W 1944 roku zabudowania PZO zostały niemal całkowicie zniszczone, a maszyny i urządzenia wywieziono do Niemiec.

Sprzęt produkcji PZO wykonany społecznie dla Wojska Polskiego w pierwszą rocznicę śmierci Marszałka Józefa Piłsudskiego.

Artykuł prasowy dotyczący Polskich Zakładów Optycznych i przekazania przez pracowników 10 tys. roboczogodzin przy produkcji sprzętu dla Wojska Polskiego w pierwszą rocznicę śmierci Marszałka Józefa Piłsudskiego („Polska Zbrojna”, 1936 nr 137).

Dyrekcja i pracownicy PZO podczas uroczystości przekazania wojsku przyrządów optycznych wykonanych w pierwszą rocznicę śmierci Marszałka Józefa Piłsudskiego.

Metryka Polskich Zakładów Optycznych SA (stan na 1938 rok).

Forma własności: od 1936 spółka akcyjna.

Instytucja mobilizująca na czas wojny:

Departament Uzbrojenia Ministerstwa Spraw Wojskowych.

Spółka była polskim przedstawicielem francuskich przedsiębiorstw Optique et Précision de Levallois oraz Anciens Etablissements Barbier, które jednocześnie były jej udziałowcami.

PZO należały do Związku Przemysłowców Metalu.

Kapitał zakładowy: 1 200 000 zł podzielonych na 12 000 akcji na okaziciela o wartości nominalnej 100 zł.

Zarząd:

prezes Zygmunt Brynk,
wiceprezes Emil Landsberg,
Leon Małecki.

Dyrekcja:

dyrektor naczelny Leon Małecki,
Aleksander Dłuski,
Stanisław Cegliński.

Szkie orientacyjny budynków PZO, wykonany w 1945 roku.

FABRYKA APARATÓW OPTYCZNYCH I PRECYZYJNYCH

H. Kolberg i S-ka
SPÓŁKA AKCYJNA

FABRYKA APARATÓW ELEKTRYCZNYCH KAZIMIERZ SZPOTAŃSKI I S-KA SA

u zbiegu ul. Kałuszyńskiej 2/4/6 i ul. Gocławskiej 12/14

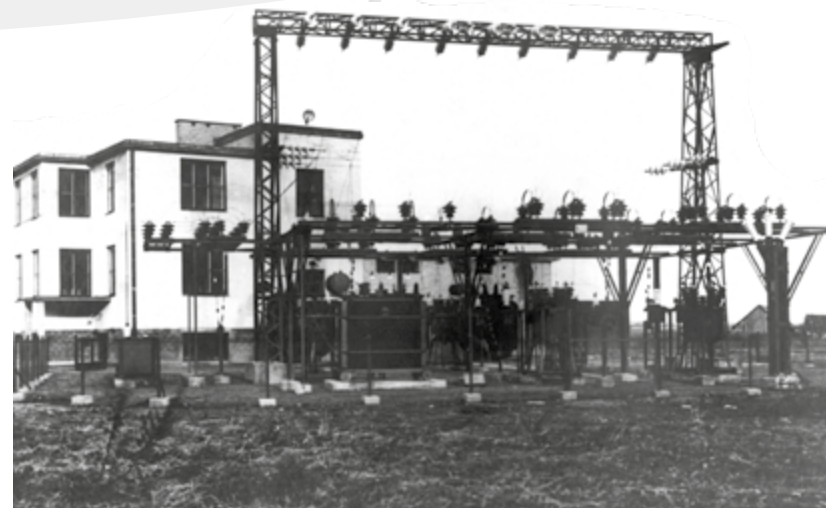
Fabryka Aparatów Elektrycznych Kazimierza Szpotańskiego została utworzona 15 listopada 1918 roku i początkowo mieściła się w dwupokojowym mieszkaniu przy ul. Mirowskiej 9. W 1920 roku została przeniesiona do nowo zakupionej kamienicy przy ul. Kałuszyńskiej 2/4/6. W 1938 roku część produkcji została przeniesiona do oddziału w Międzyzlesiu przy ul. Żagańskiej.

Fabryka produkowała aparaty wysokiego i niskiego napięcia, transformatory, a także drobny materiał instalacyjny, aparaty miernicze, zegary sterujące. Wytwarzano 38 grup wyrobów, ok. 400 aparatów różnego rodzaju, oraz ponad 1000 asortymentów. Pionierska w Polsce była produkcja aparatów rentgenowskich (1938 rok). Spółka posiadała licencję Ateliers de Constructions Electriques de Delle na produkcję aparatów przeznaczonych dla prądu o napięciu powyżej 35 kV.

Produkty Fabryki cieszyły się renomą. Jej wyroby klasyfikowano na czwartym miejscu na świecie, po takich potentatach jak General Electric, AEG, Brown-Boveri. Dodatkowym świadectwem wysokiego poziomu wyrobów były liczne odznaczenia – na Powszechnej Wystawie Krajowej w Poznaniu w 1929 roku Fabryka otrzymała Złoty Medal za „całokształt produkcji, a w szczególności za wprowadzenie wyrobu: liczników elektrycznych”, a w 1939 roku na Wszechświatowej Wystawie w Nowym Jorku za wyłącznik 150 kV.

W latach niemieckiej okupacji dyrektor inż. Kazimierz Szpotański zorganizował na terenie fabryki system tajnych kompletów nauczania oraz stworzył warunki fikcyjnych praktyk dla młodzieży. W ten sposób ocalał ponad 3000 młodych osób przed wywiezieniem na przymusowe roboty do Niemiec. W 1942 roku został aresztowany i osadzony w więzieniu na Pawiaku, gdzie przebywał do 1943 roku.

Wojnę przetrwały tylko dwa budynki warszawskiej fabryki, pozostałe zabudowania zostały przez Niemców wysadzone w 1944 roku. Ocalały oddział przy ul. Żagańskiej w Międzyzlesiu został przez komunistyczne władze odebrany właścicielowi i upaństwowiony, a dzisiaj przekształcony w centrum handlowe.

Fabryka Aparatów Elektrycznych Kazimierz Szpotański i Spółka SA. Podstacja Elektrowni Okręgu Warszawskiego znajdująca się na terenie FAE, wyposażona w urządzenia wyprodukowane w Fabryce Aparatów Elektrycznych, lata 30. XX wieku.

Hala montażowa aparatów wysokiego napięcia, lata 30. XX wieku.

Reklama odłącznika jednobiegunowego produkcji Fabryki Aparatów Elektrycznych, 1924 rok.

Reklama kochera turystycznego produkcji Fabryki Aparatów Elektrycznych, 1935 rok.

Metryka Fabryki Aparatów Elektrycznych Kazimierza Szpotańskiego i Spółka SA (stan na 1938 rok).

Forma własności: spółka akcyjna.

Spółka należała do Związku Przedsiębiorstw Elektrotechnicznych i Związku Przemysłowców Metalowych.

Kapitał zakładowy: 1 200 000 zł podzielonych na 12 000 akcji na okaziciela o wartości nominalnej 100 zł.

Zarząd:
Alfons Hoffman,
Paweł David,
inż. Kazimierz Szpotański.

Dyrekcja:
inż. Kazimierz Szpotański,
Stanisław Tarnowski,
Leon Gąssowski.

Pod koniec 1938 roku Fabryka Aparatów Elektrycznych zatrudniała 722 pracowników.

Budynek Fabryka Aparatów Elektrycznych Kazimierz Szpotański i S-ka SA u zbiegu ul. Kałuszyńskiej i Rybnej, 1937 rok.

SZPOTAŃSKI

PAŃSTWOWA WYTWÓRNIA APARATÓW TELEGRAFICZNYCH I TELEFONICZNYCH – PAŃSTWOWE ZAKŁADY TELE- I RADIOTECHNICZNE

ul. Grochowska 341/345 (dawniej 30)

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości Ministerstwo Spraw Wojskowych oraz Ministerstwo Poczt i Telegrafów, niezależnie od siebie, podjęły się utworzenia wytwórni sprzętu elektrotechnicznego. W 1919 roku Ministerstwo Poczt i Telegrafów wykupiło założoną przez B. Petscha w 1873 roku Fabrykę Elektrotechniczną „Dzwonkowa”, przenosząc do niej wyposażenie ze zlikwidowanego warsztatu remontowego w Widzewie. Powstała w ten sposób Państwowa Wytwórnia Aparatów Telefonicznych i Telegraficznych (PWATiT), na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z 19 marca 1928 roku, została wyodrębniona jako podmiot prawny.

Na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z 19 czerwca 1931 roku połączono Państwową Wytwórnię Aparatów Telegraficznych i Telefonicznych oraz Państwową Wytwórnię Łączności Państwowych Zakładów Inżynierii, tworząc Państwowe Zakłady Teletechniczne i Radiotechniczne (PZTiR).

Zakłady podlegały Departamentowi IV Ministerstwa Poczt i Telegrafów będąc jednocześnie głównym wytwórcą sprzętu łączności dla Wojska Polskiego (67% produkcji stanowiły zamówienia Ministerstwa Spraw Wojskowych, a 33% zamówienia Ministerstwa Poczt i Telegrafów oraz Ministerstwa Komunikacji).

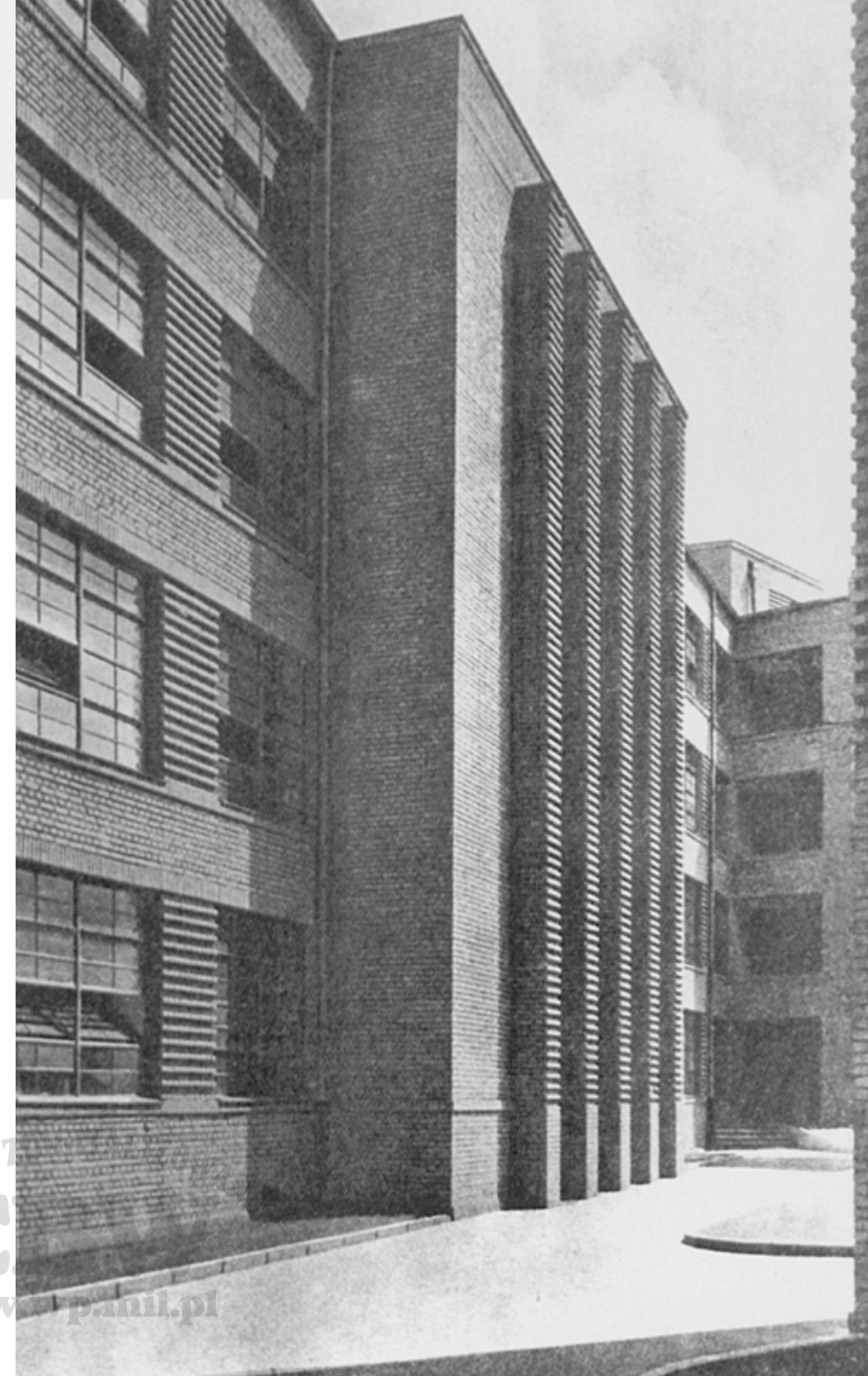
W Radzie Nadzorczej zakładów zasiadali przedstawiciele władz wojskowych.

Jeden z budynków fabrycznych, około 1927 roku.

Zabudowania Państwowej Wytwórni Aparatów Telegraficznych i Telefonicznych, około 1928 roku.

Państwowe Zakłady Teletechniczne i Radiotechniczne produkowały podstawowy sprzęt radiowy i teletechniczny dla Wojska Polskiego, radiostacje lotniskowe o mocy 1,5 kW, radiostacje korespondencyjne dla samolotów, radiopelengatory, krótkofalowe radiostacje nadawcze o dużej mocy i dalekim zasięgu (powyżej 3000 km). W Zakładach powstało również kompletne wyposażenie radiowe dla portu w Gdyni oraz Polskich Linii Lotniczych.

Jednym z większych zleceń Ministerstwa Poczt i Telegrafów było zamówienie 16 telefonicznych centrali międzymiastowych, w tym drugiej co do wielkości w Europie centrali warszawskiej.

Po 1936 roku nastąpiło zacieśnienie współpracy z Państwowym Instytutem Telekomunikacyjnym oraz Biurem Badań Technicznych Wojsk Łączności, której efektem było wdrożenie w 1938 roku do produkcji nowoczesnych radiostacji N2 dla piechoty, artylerii i lotnictwa myśliwskiego oraz typu N1 – dla oddziałów łączności wielkich jednostek, ROK i ROW – stacji wywiadowczych, a także W1 – dla Naczelnego Dowództwa, które miały zastąpić stare modele RKD/M i RKD/A.

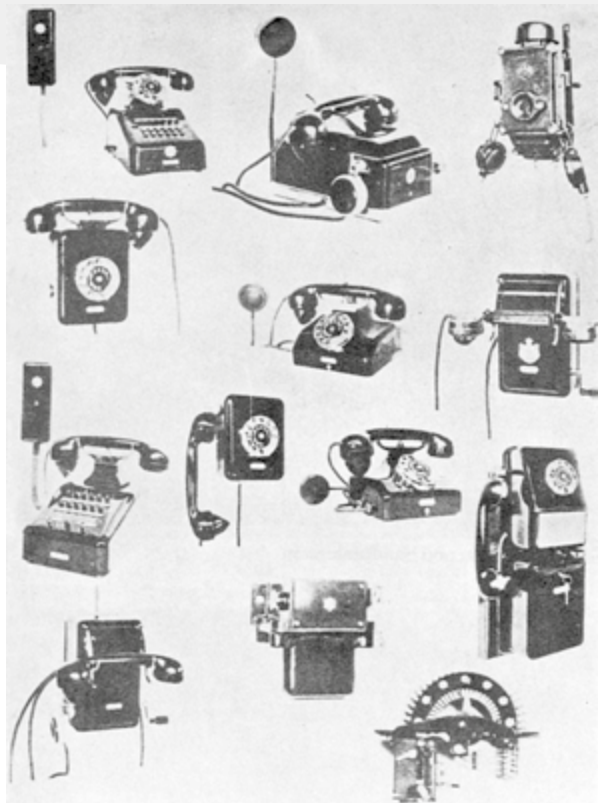
Modernistyczne gmachy PZTiR przy ul. Grochowskiej 341/345, przed 1934 rokiem.

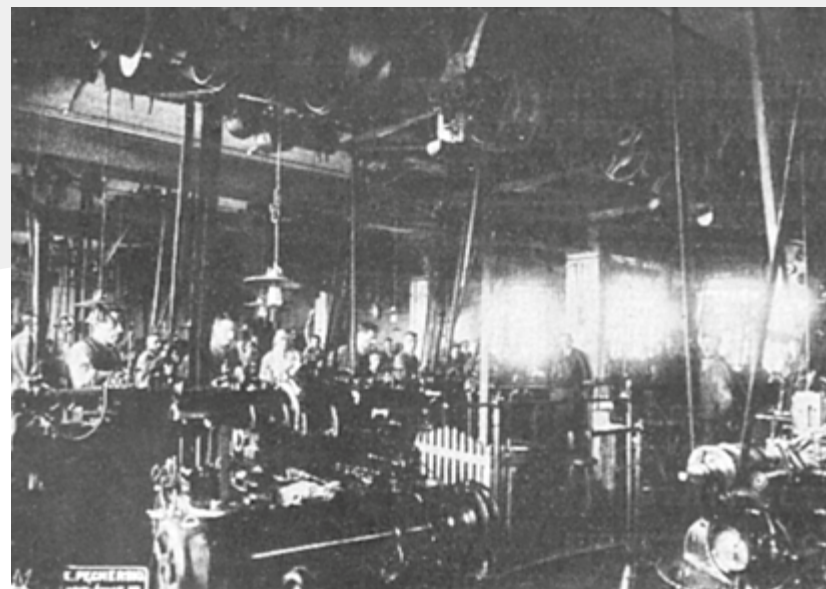
Schemat zabudowań
Państwowej Wytwórni
Aparatów Telegraficznych
i Telefonicznych, 1931 rok.

Zakresowane — budynki istniejące.
Czarne — budynki nowe.

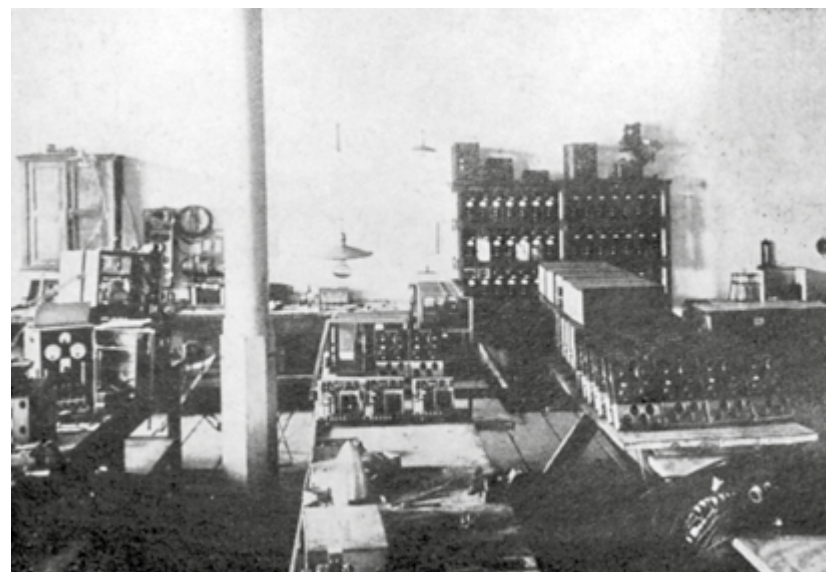
W 1937 roku PZTiR wynajęły hale magazynowe przy ul. Modlińskiej, otwierając tam Filię nr 1 na Pelcowiznie, zajmującą się seryjną produkcją aparatów telefonicznych i liczników elektrycznych. W 1938 roku rozpoczęto budowę filii w Poniatowej na Lubelszczyźnie, jednak nie została ukończona przed wybuchem wojny. Obok oddziału przy Krakowskim Przedmieściu 11 w Warszawie, PZTiR miało przedstawicielstwa w 23 głównych miastach Polski.

Hala maszyn w Państwowej
Wytwórni Aparatów Telegraficznych
i Telefonicznych w Warszawie,
1927 rok.

Radiostacje przed montażem (około 1928 roku). Państwowa Wytwórnia Łączności PZInż., od 1931 roku w składzie Państwowych Zakładów Tele- i Radiotechnicznych.

Aparaty telefoniczne produkcji PZTiR. Na rynek cywilny i wojskowy wytwarzano, m.in. odbiorniki radiowe, lekarskie aparaty elektryczne i telefoniczne prądnice, liczniki elektryczności, aparaty sygnalizacji kolejowej i alarmowej.

Metryka Państwowych Zakładów Tele- i Radiotechnicznych (stan na 1938 rok).

Forma własności: przedsiębiorstwo państwowe.

Instytucja mobilizująca na czas wojny:

Dowództwo Wojsk Łączności Ministerstwa Spraw Wojskowych.

Zakłady należały do Związku Przedsiębiorstw Elektrotechnicznych oraz Wrocławskiego Stowarzyszenia Elektryków Polskich.

Rada Nadzorcza:

inż. Janusz Groszkowski,
płk dypl. Tadeusz Grabowski,
płk Stanisław Kijak.

Dyrekcja:

dyrektor naczelny inż. Tadeusz Graff,
wicedyrektor inż. Bohdan Toczyski,
inż. Antoni Jakubielski (prokurent).

Reklama PZTiR.

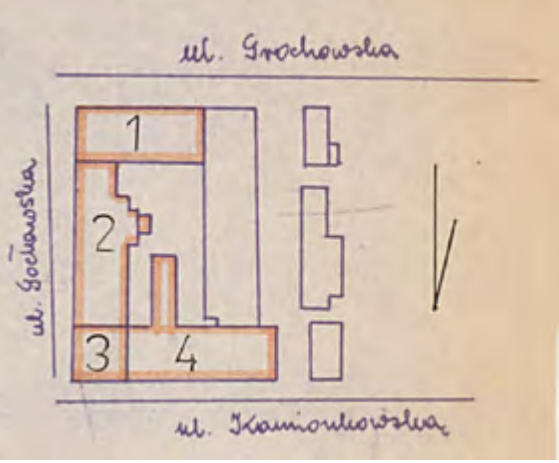
BRACIA BORKOWSCY ZAKŁADY ELEKTROTECHNICZNE SA

ul. Grochowska 306/308 (dawniej 45)

W 1908 roku bracia Edward, Jan i Ferdynand Borkowscy założyli spółkę z siedzibą przy ul. Żurawiej 9 w Warszawie, która miała zajmować się handlem sprzętem elektrotechnicznym sprowadzanym z zagranicy. Rosnące zapotrzebowanie na produkty elektrotechniczne skłoniło braci Borkowskich do wybudowania hal produkcyjnych przy ul. Kamionkowskiej, w których od 1914 roku wytwarzano żyrandole, najprostszy sprzęt instalacyjny oraz piorunochrony. Wyroby firmy sygnowano znakiem fabrycznym „Brabork”. Po I wojnie światowej firma Bracia Borkowscy produkowała grzejniki oraz żelazka elektryczne.

W 1928 roku spółkę jawną przekształcono w akcyjną pod nazwą Zakłady Elektrotechniczne – Bracia Borkowscy SA z siedzibą w Warszawie przy ul. Grochowskiej 306/308. W latach 30. XX wieku zakłady produkowały na rynek cywilny i wojskowy: materiały instalacyjne elektryczne, armaturę oświetleniową oraz lampy i żyrandole, sygnalizację świetlną i dzwonkową, a także lampy kwarcowe i operacyjne bezcieniowe. Produkcja obejmowała także domowe chłodziwy elektryczne i elektryczne piece hartownicze.

Bezpośrednio przed wybuchem II wojny światowej firma wytwarzała specjalistyczne przyrządy elektrotechniczne i zapalniki dla Wojska Polskiego.

- 1. siedziba Zarządu
- 2. skrzydło wybudowane w 1938 roku
- 3. obiekt wybudowany w 1935 roku
- 4. najstarszy budynek fabryczny

Siedziba zarządu – budynek biurowo-magazynowy firmy Bracia Borkowscy Zakłady Elektrotechniczne SA przy ul. Grochowskiej 306/308, 1928 rok.

Układ zabudowań firmy Bracia Borkowscy Zakłady Elektrotechniczne SA. WUOZ, sygn. N./War. 684/III.

Stoisko pawilonu elektrotechnicznego z eksponatami produkcji Zakładów Elektrotechnicznych SA na Powszechnej Wystawie Krajowej w Poznaniu w 1929 roku.

Metryka firmy Bracia Borkowscy Zakłady Elektrotechniczne SA (stan na 1938 rok).

Forma własności: spółka akcyjna.

Zakłady były zrzeszone w Związku Przedsiębiorców Elektrotechnicznych, Stowarzyszeniu Kupców Polskich i Stowarzyszeniu Elektryków Polskich.

Kapitał zakładowy: 2 700 000 zł podzielonych na 5 400 akcji na okaziciela o nominalnej wartości 500 zł.

Zarząd:

prezes Ferdynand Borkowski,
wiceprezes Stanisław Borkowski,
inż. Halina Świderkówna.

W 1938 roku firma Bracia Borkowscy Zakłady Elektrotechniczne SA zatrudniała 620 pracowników.

Po II wojnie zakłady zostały upaństwowione, dyrektorem pozostał Ferdynand Borkowski.

Dawna siedziba zarządu firmy Bracia Borkowscy Zakłady Elektrotechniczne SA przy ul. Grochowskiej 306/308, budynek podwyższony po wojnie, 1982 rok. WUOZ, sygn. N. /War. 684/III (fot. A. Stasiak).

Reklamy firmy Bracia Borkowscy Zakłady Elektrotechniczne SA.

BRACIA BORKOWSCY ZAKŁADY ELEKTROTECHNICZNE

POLSKIE TOWARZYSTWO ELEKTRYCZNE SA

ul. Terespolska 48 (obecnie ul. Chodakowska 48), ul. Mińska 46

Polskie Towarzystwo Elektryczne Spółka Akcyjna powstało w 1918 roku. Fabryka mieściła się przy ul. Terespolskiej 48. W 1929 roku Polskie Towarzystwo Elektryczne wybudowało stację transformatorową przy ul. Mińskiej 46, która obsługiwała Pragę Północ, a od 1936 roku Pragę Południe. Obok oddziału na warszawskiej Pradze, PTE miało również filię w Katowicach.

Fabryka produkowała maszyny i aparaty elektryczne, silniki elektryczne o mocy 200 kW, prądnice, przetwornice i transformatory.

Podczas wystawy Przemysłu Metalowego i Elektrotechnicznego w Warszawie w 1936 roku Polskie Towarzystwo Elektryczne zostało nagrodzone dyplomem honorowym za produkcję maszyn elektrycznych.

Wiosną 1939 roku uznano konieczność rozbudowy zakładu. W pierwszej kolejności planowano modernizację Oddziału Motorów, a następnie budowę Oddziału Transformatorów i rozbudowę Oddziału Wielkich Maszyn i Aparatów, a także wspólnie z Państwowymi Zakładami Inżynierii – przystosowania lokalnej infrastruktury kolejowej do zwiększonego zapotrzebowania zaopatrzeniowego.

Metryka Polskiego Towarzystwa Elektrycznego SA (stan na 1938 rok).

Forma własności: spółka akcyjna.

Instytucja mobilizująca na czas wojny:

Dowództwo Wojsk Łączności Ministerstwa Spraw Wojskowych.

Spółka była polskim przedstawicielem szwajcarskiego Société Anonyme des Ateliers de Sécheron oraz brytyjskiego J. Stone & C.

Spółka należała do Związku Przedsiębiorstw Elektrotechnicznych oraz Związku Przemysłowców Metalowych.

Kapitał zakładowy: 1 625 000 zł podzielonych na 10 000 akcji uprzywilejowanych oraz 6 250 akcji na okaziciela o wartości nominalnej 100 zł.

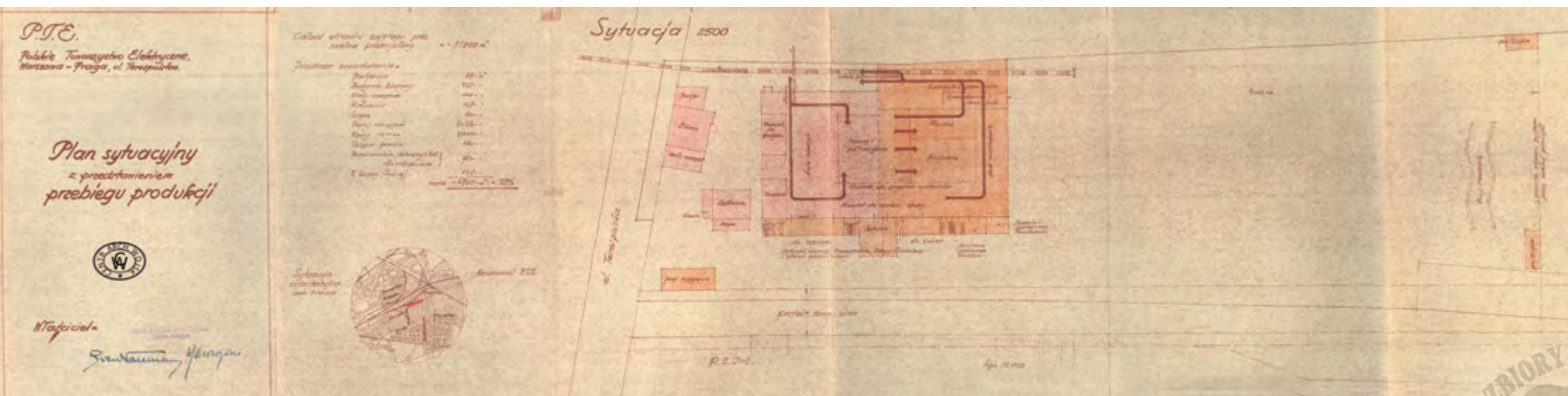
Rada Nadzorcza: inż. Czesław Klarner, inż. Kazimierz Szpotański.

Prezes Zarządu: Włodzimierz Sierzputowski.

Dyrektor: Waław Jaroszyński (prokurent).

Polskie Towarzystwo Elektryczne SA zatrudniało 185 pracowników.

P.T.E.

Plan sytuacyjny PTE z przedstawieniem etapów produkcji.

Plan rozbudowy fabryk Polskiego Towarzystwa Elektrycznego, styczeń 1939 roku.

TOWARZYSTWO AKCYJNE ZAKŁADÓW AMUNICYJNYCH „POCISK”

ZAKŁADY AMUNICYJNE „POCISK” SA

ul. Mińska 25/45

Głównym akcjonariuszem zawiązanej w 1919 roku Spółki Akcyjnej „Pocisk” były Zakłady Amunicyjne „Hirtenberg” w Austrii. Dzięki zaliczkom wypłaconym przez państwo na poczet przyszłych dostaw (tylko w latach 1920-1921 na sumę 440 mln marek), Towarzystwo Akcyjne mogło uruchomić produkcję amunicji.

W kwietniu 1920 roku Zakłady Amunicyjne „Pocisk” SA wydzierżawiły, zarekwirowaną przez wojsko, nieczynną Wytwórnę Towarzystwa Akcyjnego Lnianej i Jutowej Manufaktury „Juta” przy ul. Mińskiej 25/45.

Zakłady realizowały głównie zamówienia rządowe, o kluczowym znaczeniu dla obronności i potencjału militarnego Polski. 20 listopada 1920 roku Naczelnik Państwa Marszałek Józef Piłsudski, w obecności przedstawicieli najwyższych władz wojskowych, dokonał uroczystego otwarcia fabryki.

Zabudowania przy ul. Mińskiej zajmowały 15 hektarów i obejmowały, m.in.: 4 hale fabryczne, podziemną strzelnicę oraz budynek narzędziowni.

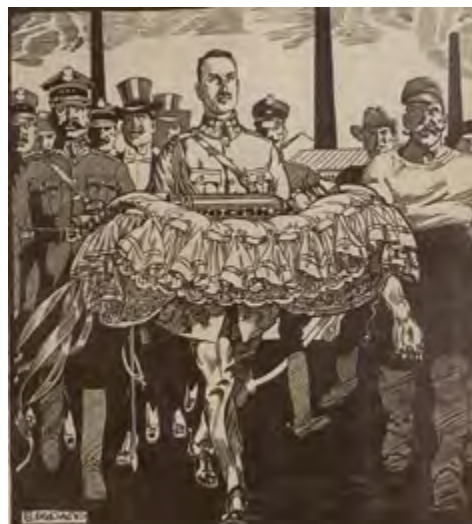
Zakład dzierżawił także teren o powierzchni 150 hektarów w Rembertowie. W 1920 roku wybudowano tam ponad 40 budynków fabrycznych (z planowanych 64), w których odbywała się, m.in. elaboracja amunicji artyleryjskiej.

Na Pradze dokonywano obróbki mechanicznej pocisków, zapalników i łusek armatnich, wytwarzano elementy i elaborowano naboje karabinowe oraz produkowano sprawdziany i narzędzia.

Jesienią 1927 roku Skarb Państwa nabył większość akcji „Pocisku” od zagranicznych akcjonariuszy. Zdolność wytwórcza Zakładu wynosiła wówczas 1/3 zdolności produkcyjnej wszystkich fabryk amunicyjnych w kraju.

Naczelnik Państwa Marszałek Józef Piłsudski (w pierwszym rzędzie, wysunięty) w czasie uroczystego otwarcia fabryki 20 listopada 1920 roku.

Po „chrzcinach” fabryki amunicyjnej „Pocisk”, pismo satyryczne „Mucha” z 26 listopada 1920 roku zamieściło dialog:

Robotnik:
A co? Galantny nasz chłopak, panie chrzestny?

Minister [Spraw Wojskowych gen. dyw. Kazimierz] Sosnkowski:
Wcale niczego. Od was też zależy, ażeby dobrze i zdrowo wyrastał na obronę swojej matki-Polski.

Towarzystwo Akcyjne Zakładów Amunicyjnych „Pocisk” produkowało naboje pistoletowe, karabinowe (Mausera, Manlichera i Lebella) i śrutowe – do strzelb myśliwskich (naboje myśliwskie „Darzbór” ładowane prochem „Łoś” i naboje „Gryf” – ładowane prochem „Szarak”), amunicję sportową (Normal i Luxus), amunicję artyleryjską 47-155 mm i specjalną, jak np. trotyl, ładunki dla kopalń, elementy do zapalników i elementy do amunicji działowej kal. 37-105 mm, a także maszyny do produkcji amunicji (tokarki i obrabiarki precyzyjne), sprawdziany i przeciwsprawdziany oraz armaturę mosiężną i żelazną, a także narzędzia precyzyjne.

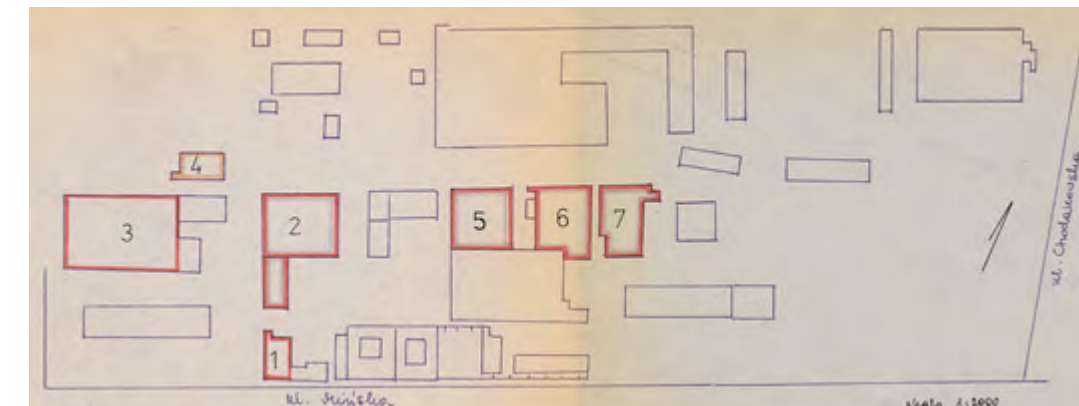
Znakiem rozpoznawczym amunicji produkowanej przez Zakłady „Pocisk” był, umieszczony na dnach łusek obok spłonek, napis POCISK lub PK.

Budynek wydziału maszyn i narzędzi, około 1920 roku.

Widok zabudowań fabryki „Pocisk” od strony strzelnicy, 1920 rok.

1. dom frontowy mieszczący biura
- 2-3. obiekty produkcyjne dawniej „Juty”
4. hala wybudowana w 1923 roku
- 5-7. inne obiekty należące do zabudowy dawnego „Pocisku”

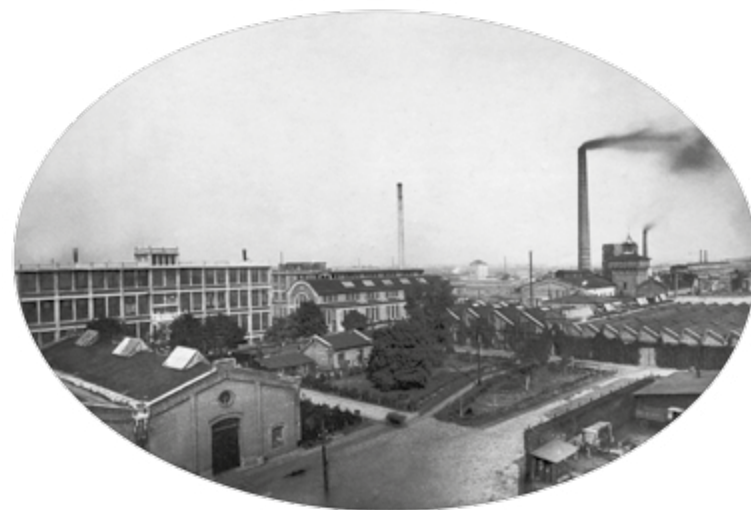
Układ zabudowań Zakładów Amunicyjnych Pocisk SA.
WUOZ, sygn. N./War. 684/III.

Budynek wydziału maszyn i narzędzi Zakładów Amunicyjnych „Pocisk”, około 1926 roku.

Na przełomie 1924 i 1925 roku w Zakładach Amunicyjnych opracowano prototypowe działo 47 mm wz. 25 „Pocisk”. Nie weszło do uzbrojenia Wojska Polskiego ze względu na długi proces badań i prób, zakończonych dopiero w 1930 roku, gdy armata stała się już nieco przestarzała. Prototypowe egzemplarze próbowano wykorzystać do budowy armat samobieżnych na podwoziu czołgu rozpoznawczego TK produkcji Państwowych Zakładów Inżynierii.

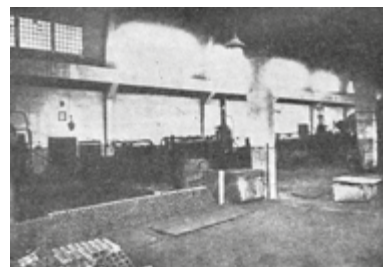
Niemieckie bombardowania Warszawy we wrześniu 1939 roku, spowodowały ogromne zniszczenia w kompleksie budynków Zakładów Amunicyjnych „Pocisk”. W czasie niemieckiej okupacji wielu pracowników Zakładów znalazło się w szeregach konspiracji, m.in. inż. Wacław Zawrotny ps. Błyskawica i inż. Seweryn Wielanier ps. Prawa Ręka, którzy skonstruowali pistolet maszynowy „Błyskawica”, wzorowany na angielskim stenie 9 mm i niemieckim MP-40.

Hale produkcyjne Zakładów Amunicyjnych „Pocisk” SA.

Działo samobieżne TKD z armatą 47 mm „Pocisk” SA wz. 25.

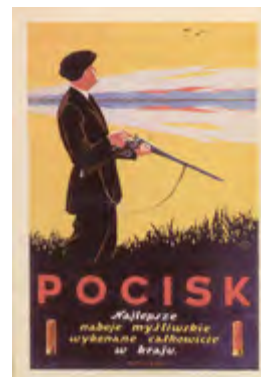
Hala produkcyjna Zakładów.

Zabudowania fabryki „Pocisk”, przesłonięte zasłoną dymną w czasie ćwiczeń obrony przeciwlotniczej, 1926 rok.

Reklama autorstwa Stefana Norblina, syna Ludwika Norblina, dyrektora zakładów Norblin, Bracia Buch i T. Werner w Warszawie.

Plakat reklamowy autorstwa Bohdana Marconiego.

Metryka Zakładów Amunicyjnych „Pocisk” SA (stan na 1938 rok).

Forma własności: spółka akcyjna.

Instytucja mobilizująca na czas wojny:

Departament Uzbrojenia Ministerstwa Spraw Wojskowych.

Kapitał zakładowy: 8 000 000 zł podzielonych na 40 000 akcji na okaziciela i 40 000 akcji imiennych o wartości nominalnej 100 zł.

Rada Nadzorcza:

Jacques Bienaimé,
inż. Piotr Drzewiecki,
inż. Antoni Lewalski,
inż. Emil Messner.

Zarząd:

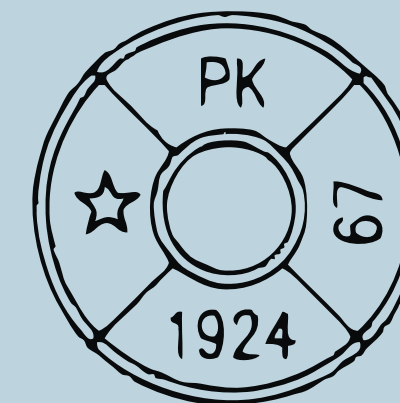
Witold Czaplicki,
Stefan Machowicz,
Stanisław Margules.

Plakat autorstwa Mieczysława Bermana. W 1935 roku został wybrany najlepszą pracą na „Konkursie Reklamy Graficznej” ogłoszonym przez „Gazetę Codzienną”.

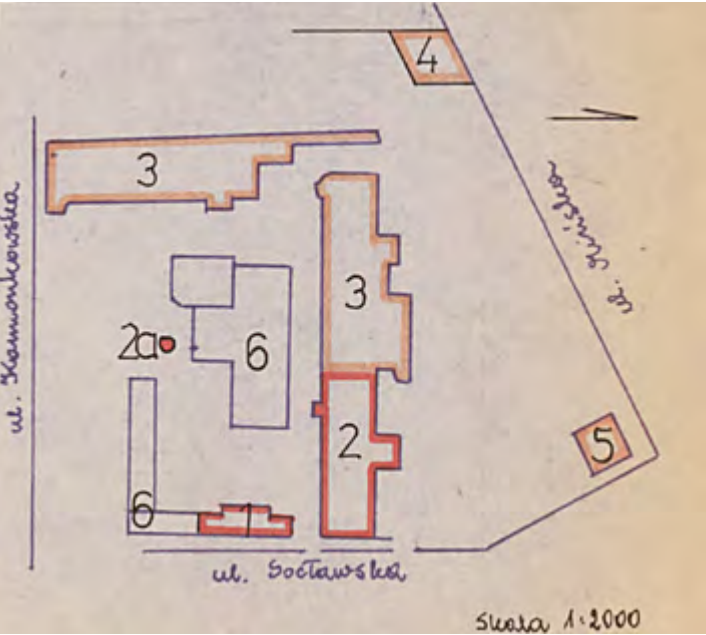
Gmach administracyjno-mieszkalny fabryki przy ulicy Mińskiej 25, stan z ok. 1978 roku.

WARSZAWSKO-RYSKA FABRYKA WYROBÓW GUMOWYCH „RYGAWAR” SA

ul. Gocławska 7/11

Warszawsko-Ryska Fabryka Wyrobów Gumowych „Rygawar” SA powstała w 1924 roku na terenach fabrycznych przy ul. Gocławskiej 9, odkupionych od Duńskiego Towarzystwa Akcyjnego. Nowy właściciel zmienił profil produkcji z olejów, margaryn i konserw na wyroby gumowe w tym kalosze oraz paski i tuleje gumowe, także dla potrzeb wojskowych. Pod koniec lat 30. XX wieku spółka zatrudniała 600 pracowników.

- 1. budynek administracyjny i portiernia
- 2. hala fabryczna
- 2a. komin
- 3. kompleks hal produkcyjnych
- 4. willa dyrektora
- 5. budynek socjalno-mieszkalny
- 6. zabudowa fabryczna z okresu powojennego

Schemat zabudowy fabrycznej Warszawsko-Ryskiej Fabryki Wyrobów Gumowych „Rygawar” SA.
WUOZ, sygn. N. /War. 684/III.

Budynek Warszawsko-Ryskiej Fabryki Wyrobów Gumowych „Rygawar” SA przy ul. Gocławskiej 9, 1982 rok.
WUOZ, sygn. N. /War. 684/III (fot. J. Serafinowicz).

Metryka Warszawsko-Ryskiej Fabryki Wyrobów Gumowych „Rygawar” SA (stan na 1938 rok).

Forma własności: spółka akcyjna.

Kapitał zakładowy: 7 350 000 zł podzielonych na 73 500 akcji na okaziciela o nominalnej wartości 100 zł.

Zarząd:
prezes Sawieli Rozencweig,
Abram Sobolewicz,
Teodor Sobolewicz.

Dyrekcja:
Izaak Szyf,
Michał Liwschin.

Na początku lat 50. XX wieku upaństwowiono Warszawsko-Ryską Fabrykę Wyrobów Gumowych „Rygawar” SA i przemianowano na Warszawskie Zakłady Przemysłu Gumowego „Stomil”.

Akcje Warszawsko-Ryskiej Fabryki Wyrobów Gumowych „Rygawar” SA.

WARSZAWSKO-RYSKA FABRYKA WYROBÓW GUMOWYCH
„RYGAWAR”
SPÓŁKA AKCYJNA
W WARSZAWIE

BELGIJSKA SPÓŁKA AKCYJNA „BORYSZEW” ZAKŁADY PRZEMYSŁOWE ul. Mińska 25 (Dyrekcja)

Belgijska Spółka Akcyjna „Boryszew” powstała w 1912 roku jako Belgijskie Towarzystwo Sochaczewskiej Fabryki Sztucznego Jedwabiu w Boryszewie koło Sochaczewa, a jej Zarząd urzędował w budynku Dyrekcji Zakładów Amunicyjnych „Pocisk” przy ul. Mińskiej 25.

Metryka Belgijskiej Spółki Akcyjnej „Boryszew” Zakłady Przemysłowe SA (stan na 1938 rok).

Forma własności: spółka akcyjna.

Instytucja mobilizująca na czas wojny:
Departament Uzbrojenia Ministerstwa Spraw Wojskowych.

Spółka była zrzeszona w Związku Przemysłu Chemicznego RP oraz „Sepewe” Eksport Przemysłu Obronnego, S-ka z o.o.

Kapitał zakładowy: 5 000 000 franków belgijskich.

Zarząd:
prezes inż. Piotr Drzewiecki,
wiceprezes Willy Delloye.

Dyrekcja:
inż. Stefan Żerański.

Belgijska Spółka Akcyjna
Zakłady Przemysłowe
BORYSZEW

POLSKIE ZAKŁADY CHEMICZNE „NITRAT” SA ul. Mińska 25 (Dyrekcja)

W 1920 roku utworzono Spółkę Akcyjną Polskie Zakłady Chemiczne „Nitrat”, których zarząd w latach 30. XX wieku mieścił się w budynku dyrekcji „Pocisku”, zaś zakłady produkcyjne – w majątku w Niewiadowie (powiat brzeziński).

Metryka Polskich Zakładów Chemicznych „Nitrat” SA (stan na 1938 rok).

Forma własności: spółka akcyjna.

Akcjonariusze: Bank Gospodarstwa Krajowego, Bank Handlowy w Warszawie, Bank Dyskontowy Warszawski, Powszechny Bank Związkowy, Bank Zachodni, Bank Cukrownictwa w Poznaniu.

Instytucja mobilizująca na czas wojny:
Departament Uzbrojenia Ministerstwa Spraw Wojskowych.

Spółka była zrzeszona w Związku Przemysłu Chemicznego RP oraz w „Sepewe” Eksport Przemysłu Obronnego S-ka z o.o – wyłącznym eksporterze wyrobów fabryki.

Kapitał zakładowy: 3 800 000 zł podzielonych na 18 000 akcji na okaziciela i 2 000 akcji imiennych o wartości nominalnej 190 zł.

Zarząd:
prezes Marian Biliński,
inż. Piotr Drzewiecki.

Dyrekcja:
dyrektor inż. Stefan Żerański,
Mieczysław Łaniewski (prokurent).

Reklama, 1925 rok. Do końca lat 20. XX wieku biuro Zarządu znajdowało się przy ul. Przejazd 5.

Polskie Zakłady Chemiczne
„NITRAT”
Spółka Akcyjna

TAJNA WYTWÓRNICIA BRONI 1943-1944

ul. Grochowska 138

W latach 1943-1944, w czasie niemieckiej okupacji, w budynku przy ul. Grochowskiej 138, żołnierze plutonu 686 6-XXVI Obwodu Praga Armii Krajowej zorganizowali tajną wytwórnię broni, produkującą pistolety maszynowe typu „Sten”. Głównymi organizatorami byli:

Roman Sitkowski ps. Wiktor,
Bogumił Jaskowski ps. Jarek,
Stefan Jezierski ps. Jodła.

Części do produkcji dostarczano do wytwórni niemal z całej Warszawy. W zakładzie na ul. Grochowskiej obrabiano je, dopasowywano i składano. W piwnicach hartowano trzony zamkowe z iglicami i wyrabiano komory zamkowe.

Gotową broń, umundurowany policjant tzw. granatowy (z polskiej policji pomocniczej) związany z konspiracją, prznosił do swojej willi przy ul. Sulejowskiej 48, gdzie dokonywano przestrzeliwań. Matka jednego z organizatorów wytwórni – Stefana Jezierskiego ps. Jodła – przewoziła „Steny” w wózku z wnukiem do mieszkania na ul. Grochowskiej 91, gdzie dokonywano ostatecznego montażu, a także składowano broń w piwnicach budynku.

W latach 1942-1944 w Tajnej Wytwórni Broni wyprodukowano ok. 236 „Stenów” (18 „Stenów” nie ukończono ze względu na brak części).

Pluton 686 6-XXVI
Obwodu Praga
Armii Krajowej

Polski „Sten”.

SPIS TREŚCI

Wstęp	3
Plan Pragi Południe z 1938 roku z zaznaczonymi zakładami wytwórczymi	7
Centralne Warsztaty Samochodowe	8
Fabryka Samochodów Osobowych i Półciężarowych Państwowych Zakładów Inżynierii	14
Towarzystwo Fabryki Motorów „Perkun” SA	22
Zakłady Mechaniczne inż. Stefana Twardowskiego	24
Odlewnia Lanokutego Zwyczajnego Żelaza i Warsztaty Mechaniczne inż. Stefana Jarkowskiego	26
Fabryka Maszyn Rzewuski i S-ka	27
Bracia Jenike Fabryka Dźwigów SA	28
Wytwórnia Surogatów i Konserw Kawowych „Iwonka”	29
Spółka Wytwórcza Polskich Rymarzy i Siodlarzy Sp. z o.o.	30
Fabryka Aparatów Optycznych i Precyzyjnych „H. Kolberg i S-ka” – Polskie Zakłady Optyczne SA	32
Fabryka Aparatów Elektrycznych Kazimierz Szpotański i S-ka SA	36
Państwowa Wytwórnia Aparatów Telegraficznych i Telefonicznych – Państwowe Zakłady Tele- i Radiotechniczne	38
Bracia Borkowscy Zakłady Elektrotechniczne SA	42
Polskie Towarzystwo Elektryczne SA	44
Towarzystwo Akcyjne Zakładów Amunicyjnych „Pocisk”. Zakłady Amunicyjne „Pocisk” SA	46
Warszawsko-Ryska Fabryka WYROBÓW Gumowych „Rygawar” SA	50
Belgijska Spółka Akcyjna „Boryszew” Zakłady Przemysłowe	52
Polskie Zakłady Chemiczne „Nitrat” SA	53
Tajna Wytwórnia Broni 1943-1944	54

100 LAT STOŁECZNOŚCI POŁUDNIOWOPRASKICH OSIEDLI

Praga już od czasu pierwszej wolnej elekcji na Kamionku w 1573 roku aspirowała do miana części stolicy Polski. Wiele razy udawadniała, że na to ze wszech miar zasługuje. Przez stulecia była przedmurzem broniącym stolicy przed najazdami ze wschodu, złożyła daninę krwi podczas wojen szwedzkich, zapłaciła najwyższą cenę podczas tzw. Rzezi Pragi, a honor Polaków obroniła w bitwie pod Olszynką Grochowską w lutym 1831 roku.

Walorem Pragi było znakomite położenie na szlaku handlowym i komunikacyjnym. Nasza dzielnica skrzętnie to wykorzystywała. XVII-wieczne warsztaty i żupy solne stały się zaczątkiem przemiany Kamionka i Grochowa w późniejsze centrum innowacyjnego przemysłu motoryzacyjnego, zbrojeniowego i elektrotechnicznego.

Dopiero 8 kwietnia 1916 roku, na wniosek polskich patriotów z Centralnego Komitetu Obywatelskiego w Warszawie, wśród których byli m.in. Władysław Grabski, książę Seweryn Czetwertyński i Piotr Drzewiecki, oraz Komitetu Obywatelskiego miasta stołecznego Warszawy, z księciem Zdzisławem Lubomirskim na czele, niemiecki generał-gubernator Hans Hartwig von Beseler podpisał dekret o przyłączeniu do Warszawy obszaru o powierzchni 82,1 km², w tym m.in. dzisiejszego Grochowa, Saskiej Kępy i części Gocławia.

Już w roku 2015 jako burmistrz Pragi-Południe podjąłem decyzję o rozpoczęciu prac nad organizacją przedsięwzięć jubileuszowych – wydarzeń kulturalnych, imprez okolicznościowych i sportowych, wystaw, koncertów oraz wydawnictw jubileuszowych.

8 kwietnia 2016 roku, dokładnie w stulecie podpisania rozporządzenia o przyłączeniu, odbyła się Uroczysta Sesja Rady Dzielnicy, inaugurująca obchody 100-lecia stołeczności południowopraskich osiedli.

Bogaty kalendarz imprez i wydarzeń, które w tym jubileuszowym roku będą miały miejsce na Pradze-Południe obejmuje także przedsięwzięcia, które zostaną zorganizowane w oparciu o pomysły mieszkańców i organizacji pozarządowych działających w naszej dzielnicy. Kalendarz wydarzeń został uzupełniony blisko 80 inicjatywami szkolnymi z okazji stulecia. Oddzielne projekty związane z setną rocznicą przyłączenia organizuje też Biblioteka Publiczna w dzielnicy Praga-Południe.

Już dzisiaj zapraszam wszystkich 18 i 19 czerwca do Parku Skaryszewskiego, na wielką imprezę plenerową. Koncerty artystów zawodowych i amatorów, estrada szkolna, koncert finałowy gwiazdy wieczoru, imprezy rekreacyjno-sportowe, piknik dla rodzin z dziećmi, stoiska z wyrobami artystycznymi – to tylko niektóre atrakcje tegorocznego Święta Stulecia. Impreza, w ramach której zrealizujemy także XI Święto Saskiej Kępy, będzie swoistego rodzaju apogeum obchodów 100-lecia stołeczności Grochowa, Saskiej Kępy i Gocławia.

Pod koniec września, na organizowanej we współpracy z Centralną Biblioteką Wojskową imprezie Moto Sfera Classic, będzie można podziwiać 100 zabytkowych pojazdów na 100-lecie. Na terenie byłej drukarni przy ul. Mińskiej 65 będzie można oglądać m.in. stare pojazdy wojskowe, w tym wyprodukowane przez Polski Koncern Zbrojeniowy, który 100 lat temu, na Kamionku, budował początki polskiej motoryzacji.

Serdecznie zapraszam

Tomasz Kucharski
Burmistrz Dzielnicy Praga-Południe

Centralna Biblioteka Wojskowa im. Marszałka Józefa Piłsudskiego powstała 13 czerwca 1919 r., już w Niepodległej Polsce. Chociaż działania wojenne podczas drugiej wojny światowej zniszczyły, prawie całkowicie, jej bogate i liczne zbiory, wznowiła działalność w 1945 r.

Główna Książnica Wojska Polskiego, przy **ulicy Ostrobramskiej 109 w Warszawie**, jest nowoczesną instytucją posiadającą – i ciągle gromadzącą – ogromny, często **unikatowy księgozbiór** z zakresu nauk o bezpieczeństwie, nauk o obronności oraz innych dziedzin: historii, prawa, pedagogiki, psychologii, ekonomii i zarządzania. Komputerowe, **dostępne online**, **bazy danych**, technologia RFID pozwalająca na samodzielne wypożyczanie publikacji, przestronne czytelnie z aktualnym księgozbiorem, kompetentna i sprawna obsługa – to atuty stale przyciągające do Biblioteki nowych czytelników.

Centralna Biblioteka Wojskowa to nie tylko instytucja gromadząca, przechowująca i wypożyczająca książki, lecz także miejsce spotkań młodzieży i kombatanatów, środowisk cywilnych i wojskowych. W Książnicy odbywają się sesje naukowe i konferencje, prezentacje książek i spotkania z naukowcami, wystawy i lekcje historyczne, pokazy militarne. Centralna Biblioteka Wojskowa pełni również funkcję **Krajowego Centrum Dystrybucji Publikacji NATO STO**, współpracując w tym zakresie z innymi państwami – członkami Paktu Północnoatlantyckiego.

Księgozbiór Biblioteki, którego część stanowi dziedzictwo narodowe i kulturowe, liczy ponad **700 tysięcy** jednostek bibliotecznych podzielonych na kilkanaście rodzajów zbiorów. Są wśród nich książki, czasopisma i zbiory specjalne z rękopisami, starymi drukami, kartografią, ikonografią, fotografiami, ekslibrisami, pocztówkami, dokumentami życia społecznego.

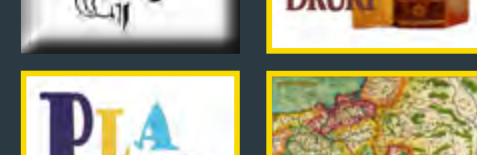
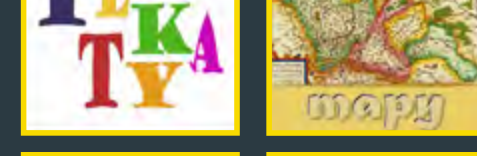
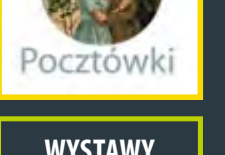
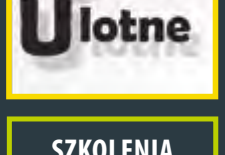
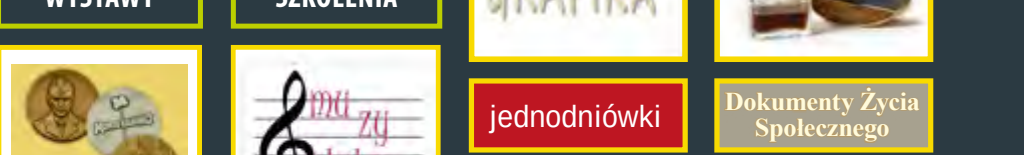
Chcąc zaprezentować swoje zbiory jak największej liczbie odbiorców, Centralna Biblioteka Wojskowa otworzyła pierwszą w Siłach Zbrojnych RP **Wojskową Bibliotekę Cyfrową „Zbrojownia”**, która udostępnia użytkownikom Internetu zasób kopii cyfrowych z oryginalnych materiałów, rozproszonych po różnych instytucjach wojskowych, stanowiących dziedzictwo związane z Wojskiem Polskim, jego historią i współczesnością. Uruchomiono również **Resortową Sieć Biblioteczną Sił Zbrojnych RP**, platformę wymiany informacji, doświadczeń i poglądów dla bibliotekarzy resortu obrony narodowej, prezentującą także zasoby biblioteczne wiodących placówek wojskowych. **Centralna Biblioteka Wojskowa jest instytucją otwartą dla wszystkich.**

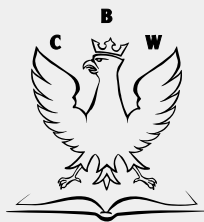
Informacja Naukowa	261 817 952
Gromadzenie Zbiorów	261 817 386
Wypożyczalnia	261 816 888
Wypożyczalnia Międzybiblioteczna	261 816 838
Zbiory Specjalne	261 817 389
Krajowe Centrum Dystrybucji Publikacji NATO STO	261 816 053

Centralna Biblioteka Wojskowa im. Marszałka Józefa Piłsudskiego
ul. Ostrobramska 109, 04-041 Warszawa

CENTRALNA BIBLIOTEKA WOJSKOWA

im. Marszałka Józefa Piłsudskiego

 Książki	 Czasopisma	CZYTEL尼亚	WYPOŻYCZALNIA
 BAZY DANYCH	 fotografie	INFORMACJA NAUKOWA	 WOJSKOWA BIBLIOTEKA CYFROWA ZBROJOWNIA
 BIBLIOGRAFIE	 ikonografia	 STARE DRUKI	
 WYDAWNICTWA	 Pocztówki	 PLAKATY	 mapy
 WYSTAWY	 Druki Ulotne	 GRAFIKA	 Rekopisy
 KRAJOWE CENTRUM DYSTRYBUCJI PUBLIKACJI NATO STO	 SKOLENIA	 jednodniówki	 Dokumenty Życia Społecznego
cbw.wp.mil.pl			
 WIEDZY HUK			

MAZOWIECKI
WOJEWÓDZKI
KONSERWATOR
ZABYTKÓW

CBW
cbw.wp.mil.pl

WYKONANE I ZDIGITALIZOWANE